

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNALXALQ MAGİSTATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İBRAHİMLİ İBRAHİM XALİD OĞLU
“İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları”
Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı:

060409 “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznes inzibatçılığı”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Həsənov N.Ə

Magistr proqramının rəhbəri:

i.ü.f.d., b/m Şamxalova S.O

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof. Kəlbəyev.Y.A

BAKİ - 2019

Mündəricat

Giriş.....	3-8
Fəsil 1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi-nəzəri aspektləri.....	9-28
1.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi-nəzəri mahiyyəti.....	9-16
1.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilməsinin elmi-metodoloji əsasları.....	16-23
1.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi əsaslarla təhlili.....	23-28
Fəsil 2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir səviyyəsinin təhlili.....	29-51
2.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir təhlil mexanizmləri.....	29-33
2.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının mövcud vəziyyətinin təhlili.....	33-41
2.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təhlili əsasında tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması	41-51
Fəsil 3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının öyrənilməsinin perspektiv istiqamətləri.....	51-72
3.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının perspektiv istiqamətlərinin elmi əsaslarla öyrənilməsi.....	51-59
3.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının gələcəkdə daha səmərəli tətbiqi.....	59-64
3.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının səmərəli tətbiqinin iqtisadi inkişafa təsiri.....	64-72
Nəticə və təkliflər.....	73-75
Ədəbiyyat siyahısı.....	76-81
Peşmə.....	82
Summary.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövüdə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilərək öyrənilməsi ondan irəli gəlir ki, müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində bütün dünyada qloballaşma prosesi gedir. Bu baxımdan, ölkələr arasındakı sərhədlər getdikcə aradan qalxır və ölkələrin dünyaya integrasiya etməsi prosesi zəruri hala çevrilir. Ölkələr arasında qloballaşma prosesləri dərinləşir və iqtisadi və ticarət siyasətində sərbəstləşmə gedir. Dünya ölkələri arasındakı integrasiya sərmayənin sərbəst hərəkətini gündəmə gətirmiş və sərmayə çatışmazlığı ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün layihələri investisiyalaşdırmaq prosesi maliyyə çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün zəruri hala gətirib çıxarmışdır.

İnvestisiya layihələri bir ölkədə bir şirkəti satın almaq və ya yeni yaradılan bir şirkətin maliyyə ehtiyacını qarşılamaq, ya da mövcud bir şirkətin maliyyə ehtiyaclarını qarşılamaq yolu ilə müvafiq ölkədə olan imkanlardan istifadə etmək mülkiyyətini əldə edilmişdir. Şirkətlər hansılar ki, öz ölkələrində fəaliyyət göstərirlər və bu şirkətlərə qoyulan investisiyalar özü ilə birlikdə texnologiyalar, idarəetmə metodları və yeni nəzarət səlahiyyətini gətirir.

Hər bir ölkələrin iqtisadi inkişafında şübhəsiz ki, xarici investisiyaların böyük əhəmiyyəti vardır. Sərmayə çatışmazlığı olan ölkədə, investisiya səviyyəsinin aşağı olması, ölkələrin inkişafına, digər ölkələrlə rəqabət etmə qabiliyyətinə və əhəlinin həyat səviyyəsinin və rifahın artmasına əlbəttə, mənfi təsir göstərir. Buna görə də, layihələr əsasında investisiya qoyaraq inkişafa nail olmaq vacib məsələdir.

Bu baxımdan, yığımın lazımı səviyyədə olmaması ölkələrin sərmayəyə olan ehtiyacını ya borclanma ya da investisiya layihələri cəlb etməklə aradan qaldıra bilərlər. Xüsusilə, İEOÖ-də yerli yığımın az olması və xarici borclanmanın çox olması birbaşa xarici investisiyaların bu məqamda daha da əhəmiyyətini artırır. Coğrafi kəşflərdən fayda əldə edə bilən ölkələr bir çox fürsətlərdən istifadə etməklə çoxlu mənfəət əldə edə bilərlər. Dənizçilik istiqamətində inkişaf etmiş

ölkələr yeni ərazilər və təbii ehtiyatları ələ keçirərək inkişafın davamlılığını təmin edə bilmişlər. Yeni ərazilər və təbii ehtiyatlar yeni-yeni istehsal sahələrinin yaradılması, yeni tələb tələblərin ortaya çıxması deməkdir.

Beləliklə coğrafi və innovativ kəşflərdən yararlanma bilən ölkələr zaman keçdikcə dahada varlanmışlar. Dövrümüzün inkişaf etmiş ölkələri sırasına çatmışlar. İEO coğrafi və innovativ kəşflər daha çox gəlir əldə etmək məqsədilə istehsalı və kapitalı qloballaşdırmağa başlamışlar. Qloballaşma prosesi əlbəttə İEO-ə daha çox gəlir və rifah gətirmişdir. İEO də İEO sırasına qalxmaq uğrunda mübarizə aparırlar. Xüsusilə, İEO birbaşa xarici investisiyalar cəlb etməklə kapital çatışmazlığının aradan qaldırılması problemini aradan qaldırmağa çalışır. Faiz dərəcələrinin aşağı salınması, aşağı məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsi, məşğulluğun təmin edilməsinə çalışılır. Kapitalı hərəkəti məsələsində, investisiya layihələri diqqəti daha çox cəlb edir. İnvestisiya layihələrinin uzun müddətli təsir dövrü, məşğulluğun təmin edilməsi, texnologiya proseslərinin tətbiqi və s. bir çox digər müsbət tendensiya bu mövzunun aktuallığını sübut edir.

Mövzunun öyrənilməsi səviyyəsi. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi bir çox məsələlərdə özünü əks etdirir. İnvestisiya layihələrinə dövlət və sahibkarlar tərəfindən həmişə dəstək olur və bunun öyrənilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülür.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi, müasir investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına təsirini sahibkarlıq subyektlərinin təşkilatı formalarının müasir tələblərə uyğun seçilməsi və strategiyanın elə formalaşdırmaqdan ibarətdir ki, o, bütün daxili və xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşa bilsin. Bu zaman qarşı rəqib şirkətlərin iş fəaliyyətlərindəki yeni istiqamətlər və meylər, istehlakçıların tələblərini əsasında, eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyəti istiqamətində dəyişənlərə və şəraitə cavab verə bilsin.

Yeni mexanizmlər formalaşsın və onların izahını vermək mümkün olsun Bu əsasla yazılan bu investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları əsasında biznesin inkişafı və seçilməsi bu istiqamətdə strateji idarə etmənin nəzəri-

metodoloji əsasları öyrənilmişdir. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir vəziyyət təhlili edilmiş və həyata keçirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. Tədqiqat işinin vəzifələri isə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilməsi müasir biznes fəaliyyətinin inkişafına təsiri, investisiyaların rolu xarici və daxili mühit amillərinin təhlili nəticəsində təhlükələri aradan qaldırmaq və imkanları meydana çıxarmaq potensiallarından istifadə edərək imkanları artırmaqdır.

Tədqiqatın obyekti. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznes fəaliyyətinin inkişafına təsiri, sahibkarlıq fəaliyyətinin seçimi vaxtında iqtisadi proseslərin əsaslı və dinamik inkişafını nəzərdə tutur və bu baxımdan baş verən əsaslı dəyişikliklər makro və mikro iqtisadi sistemin təşkilatı formalarının seçilməsində çox önəmli əhəmiyyət daşıyır. Belə dəyişən mühütdə biznesin subyektləri mövqeyirəqabət üstünlüyünün qoruyub saxlaması vacib məsələdir. Xarici mühitə çevik və uzunmüddətli uyğunlaşma prosesi və biznesin təşkilatının formaların seçimi və bu əsasda idarə edilməsi bu işin kökü hesab edilir.

Tədqiqatın predmeti. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına dəyişən şəraitdə təsiri istehsal miqyasından, yeni texnikaya və texnologiyaların tətbiqindən asılı olaraq idarəetmə sisteminin daima təkmilləşməsi. Belə dəyişiklik əsasən idarəedilmənin təşkilatı quruluşunun təkmilləşdirilməsini tam şəkildə nəzərdə tutmur. Və həmçinin yeni idarə olunmanın üsullarının yaranmasını və tətbiq edilməsini zərurid edir. Belə qeyri-sabit olana daha müsbət uyğunlaşmanı təmin edən biznesin təşkilatı formaları seçilməlidir.

Tədqiqatın elmi nəzəri əsasları. Tədqiqatın elmi nəzəri əsaslarını ölkə daxili və xarici iqtisadi mühiti araşdıran iqtisad mütəxəssislərinin elmi və araşdırmaları həmçinin dövlət investisiya fondunun və bir çox dövlət strukturlarının dəstəyi və investisiyanın inkişafına yönəlik dövlət proqramlarıdır.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Bu magistr işi elmi yeniliyi onunla əsaslanır ki, müasir bazar iqtisadi şəraitdə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına təsiri nəzəri və metodoloji və eyni

zamanda praktiki məsələlərinin tədqiqi aparılmış və bu sahənin təkmil inkişafı və perspektivləri işlənilib qəbul edilmişdir.

Bu tədqiqat işin elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- İndiki iqtisadi şəraitdə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyillərinin müasir biznesin inkişafına təsiri bu cəmiyyətin, eyni zamanda da iqtisadiyyatın zəruri rolu, elmi və praktiki əsaslar baxımından inkişafın əsas üstünlüyü milli və beynəlxalq prinsiplər və tələblərinə cavab verilməklə əsaslandırılmışdır.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin səmərəli inkişaf tendensiyasına təsir göstərən iqtisadiyyat və eyni zamanda biznesin müasir subyektlərinin inkişafı üçün səmərəli təsir imkanları nəzərə alınması zərurətinin tam genişliyi üzərində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının öyrənilməsinin müasir biznesin inkişafına təsiri;

- bu məsələnin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş və onun təkmil hala gətirilməsi və perspektiv inkişaf istiqamətləri araşdırılmış və ölkədə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına təsiri perspektiv istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə və bu istiqamətlərinin həyata keçirilməsi üçün təkliflər və tövsiyələr hazırlanmışdır;

- Azərbaycanda investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının indiki biznesin inkişafı üçün təsirin beynəlxalq metodlarının və onların tətbiq tərkibinin işlənilib hazırlanması üzrə təkliflərin və tövsiyələrin irəli sürülməsi əsaslandırılmışdır.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının biznesin inkişafına təsiri üzrə nəzəriyyənin və praktikanın cəhətləri əsaslanmış və bunlara uyğun təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına təsirinə strateji və təcrübi əhəmiyyətləri ondan ibarət olmuşdur ki, bu məsələ ilə bağlı çox əhəmiyyət kəsb edən cədvəllər, sxemlər və qrafiklər üzərində sübut edilmişdir. Əcnəbi ölkələr də fəaliyyət

göstərən şirkətlərin və ya komponyaların istifadə etdiyi investisiya layihələrin ən mütərəqqi biznesinin inkişafına təsiri və strateji inkişaf barəsində nümunələr və informasiya bazası əvəzsiz nümunəvi bir mənbəydir. Ümumiyyətlə tədqiqat işi investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının biznesin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərən yerli firma və ya şirkətlər üçün bu tətbiqi əhəmiyyətə malikdir və əsaslı olaraq bir informasiya mənbəyidir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 (üç) fəsil, Nəticə və təkliflərdən həmçinin ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 78 (yetmiş səkkiz) səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun əsas olaraq aktuallığı və investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının araşdırılması və müəyyən edilməsi qeyd olunur. Həmçinin ölkələr arasındakı əlaqələrdə investisiyanın nə dərəcədə əhəmiyyətli vacib olaraq həyata keçirilməsi qiymətləndirilməsi əks olunur. Dissertasiya işinin birinci fəsilində investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi-nəzəri aspektləri və onların mahiyyəti, elmi-metodoloji əsasları əks olunur. Və bu fəsildə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi təhlili və elmi təhlilinin nə dərəcə vacib labüd olduğu qeyd olunur. Dissertasiya işinin ikinci fəsilində investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir səviyyəsinin təhlili ilə bağlı müasir təhlil mexanizmləri və onların növləri araşdırılıb. Həmçinin müasir iqtisadi mühitdə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının mövcud vəziyyətinin təhlili qabardırılmışdır. Və investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təhlili əsasında tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması incələnməmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəsilində investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının perspektiv istiqamətlərinin elmi əsaslarla öyrənilməsi, gələcəkdə daha səmərəli tətbiqi və iqtisadi inkişafa səmərəli təsiri ilə bağlı təklif və tövsiyələr qeyd olunub.

Sonuncu bölmə olan Nəticə və təkliflər bölməsində aparılmış elmi tədqiqatlar əsasında əldə olunmuş nəticələr və verilmiş təkliflər öz əksini tapır.

I FƏSİL. İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MEYARLARININ ELMİ-NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi-nəzəri mahiyyəti müasir dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının iqtisadi artımını investisiyalar olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ölkələr və transmilli şirkətlər daha yüksək gəlir əldə etmək üçün vəsaitlərini digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına investisiya şəklində yatırır. Bununla da cəmləşdirilmiş sərbəst kapitalın səmərəli istifadəsi ilə eyni zamanda ölkələrin iqtisadi inkişafına da təkan verirlər. Müasir dövrdə dünya ölkələri rəqabətqabiliyyətli təsərrüfat sisteminin yaradılması, mövcud olan strukturun təkmilləşdirilməsi, güclü infrastrukturun yaradılması, kapitalın diversifikasiyası və səmərəli istifadəsi üçün xarici investisiyalardan geniş istifadə edirlər.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda investisiyalara fərqli təriflər verilir. Kəlimə mənası ilə yanaşsaq “İnvestisiya” Latin sözü “investire” dən əmələ gəlib mənası “geyindirmək”, “örtmək”, ingilis dilindən tərcümədə isə “kapital qoymaq” mənasını verir. İqtisadi ədəbiyyatlarda “İnvestisiya” bir termin kimi XVIII əsrin ikinci yarısından etibarən istifadə olunmağa başlanılmışdır. İnvestisiya mənbələri əsasən istehsal ehtiyatlarının artırılmasının və sonda nəticətibarı ilə iqtisadi inkişafın sürətini təmin edir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müxtəlif şəkildə təriflər verildiyi müşahidə olunmaqdadır. İş sahəsində investisiya isə maliyyə vəsaitlərinin genişlətmə, yeniləmə və müasirləşdirilməsi üçün istifadəsi, eyni zamanda hər hansı bir dövrdə iqtisadiyyatda istehsal edilən məhsulun yeni quruluşlar, yeni dayanıqlı təchizatlar inventarındakı dəyişmələr qisminin dəyəri investisiya şəklində izah olunur.

İnvestisiya mövcud kapital dəyərinin artırılması əlverişli mənfətin təmin edilməsi məqsədilə müəyyən olunmuş sahələrə qoyulmasıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyata qoyulan hər bir sərbəst maliyyə vəsaitləri investisiya deyildir. Belə ki, həmin vəsaitlər inflyasiyanın təsiri

nəticəsində dəyərsizləşə bilər və nəticədə həmin vəsaitlərdən heç bir mənfəət əldə olunmaz. Bundan əlavə şəxsi xərclərin qarşılanması üçün sərf olunan kapital da investisiya sayıla bilməz. [14.s.192].

İnvestisiyaları eyni zamanda makro və mikro baxımdan dəyərləndirmək mümkündür. Mikro baxımdan investisiya əsasən gəlir (mənfəət) və ya sosial gəlir götürmək üçün sahibkarlığın və digər iqtisadi fəaliyyət hissələrinə qoyulan maliyyələr vəsaitlərindən habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

İnvestisiya mahiyyət etibarı ilə gələcək naminə indikini qurban verməkdir. Lakin indiki məlumdur, gələcəkdəki isə həmişə qeyri-müəyyən olur. İnvestisiya gələcəkdə müəyyən olmayan bir faydanın əldə edilməsi üçün bugünkü müəyyən xərclərin çəkilməsidir. İnvestisiya anlayışı zaman ilə sıx əlaqəlidir, bu mənada investisiya anlayışı gələcəkdə əlavə gəlir götürmək üçün maliyyə ehtiyatlarının müəyyən vaxt ərzində və müəyyən risk altında cari dövrdə xərcənlənməsidir. Belə ki, pul indi yatırılır və gəlir əldə edilərsə sonralar əldə edilir və onun kəmiyyəti də qeyri-müəyyən olur. İnvestisiya bəzən zaman amili, bəzən risk amili, bəzən isə həm zaman, həm də risk amilindən asılı olur. [1.s.53].

İnvestisiyaya makro baxımdan yanaşıldığında məlum olur ki, investisiyaya əsas kapitala investisiya, mənzil tikintisinə investisiya və ehtiyatların artırılmasına investisiya qoyuluşları aid edilir. Makro iqtisadi baxımdan investisiya yeni kapitalın yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu investisiya aktivlərin yenidən bölgüsünün və ya əsas vəsaitlərin yaradılmasının maliyyələşdirilməsinə cəlb olunan vəsaitləri nəzərdə tutur.

Bir çox iqtisadçı alimlər də investisiyalar haqqında müxtəlif tədqiqatlar aparmış və öz görüşlərini bildirərək müxtəlif təriflər vermişlər. Le Courte və Schmollenbach kimi məşhur iqtisadçılar investisiya haqqında fikir bildirərək qeyd etmişlər ki, investisiya müəssisə balansının aktivində olan əsas fondların cəmidir. XX əsrin 30-cu illərində məşhurlaşmış ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns və onun tərəfdarları Lohman, Schneider, Richti kimi iqtisadçılar investisiya haqda bildirmişlər ki, o maliyyə resurslarının müxtəlif istehsal vasitələrinə çevrilməsidir.

Qeyd olunan bu tərifləri ümumiləşdirərək investisiyaya belə bir tərif verə bilərik. Bu baxımdan dövlətin və şəxsi sektorda səviyyəsi, şəxsi və ictimai məqsədlərinin təqib olunması istəyi ilə istehsal və qeyri istehsal sahələrinin uzun bir müddət bağlanan maliyyə ehtiyatları investisiya adlanır.

Bəzən “İnvestisiya” “Əsaslı maliyyə qoyuluşları” ilə eyniləşdirilir. Lakin bu anlayışlar arasında dərin məna fərqi var. Belə ki, “əsaslı maliyyə qoyuluşları” dedikdə mövcud olan iqtisadi obyektin istehsalının genişləndirilməsi, təkrar istehsalının təmin edilməsi və onların nəzdində digər istehsal fondlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Lakin “investisiya” həm mövcud olan iqtisadi obyektlərin maliyyələşdirəlməsini, həm də yenilərinin yaradılması üçün qoyulan sərbəst maliyyə vəsaitlərini ehtiva edir. Bu baxımdan qeyd edə bilərik ki, əsaslı maliyyə qoyuluşları investisiyaların tərkib hissəsidir. İnvestisiya proseslərinin yeniliklərinin işlənilib hazırlanması, obyektlərin layihələnməsi və onların həyata keçirilməsi prosesinin olması özü-özlüyündə, iqtisadiyyatın inkişafının əsasını təşkil edir və əsaslı kapital qoyuluşların təhlilini planlaşdırılması və idarə olunmanın özündə birləşdirməsi vahid kompleksin sistemi kimi fəaliyyət göstərir.

İnvestisiya qərarlı fəaliyyətin investorların investisiya qoyuluşunun və onun həyata keçirilməsinin əlaqədar bütün hərəkətlərin məcmusudur. İnvestisiya əsaslı fəaliyyətin aşağıdakı növləri mövcuddur.

Bunlardan birincisi, ölkənin vətəndaşları, qeyri dövlət müəssisəsinin, müəssisə və qurumların tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiyalarının fəaliyyətləridir. İkincisi dövlətin mövcud hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, eyni zamanda müəssisələrin, idarə və digər təşkilatların tərəfindən büdcələri, büdcədən kənar mövcud fondlar və özlərinə məxsus borclar vəsaitlərinin əsasında həyata keçirilmiş dövlətin investisiyalı fəaliyyətidir ki, misal gətirilə bilər.

Üçüncüsü isə xaricdə yaşayan vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq pul qurumları, habelə bizim ölkədə yaşamayan şəxslərin tərəfindən də həyata keçirilən xarici investisiyalar fəaliyyətləridir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dördüncüsü, ölkənin vətəndaşları ilə birlikdə xarici ölkələrin vətəndaşları və ya beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyətləridir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri dedikdə ölkənin və xarici ölkələrin vətəndaşları, hüquqi şəxslər vətəndaşlıqları olmayan şəxslər, eyni zamanda dövlətlər həmçinin özünə məxsus olan, borc aldığı, cəlb etdiyi maliyyə vəsaitini investisiya obyektinə yatırmaq haqda qərar qəbul edən, həmçinin bu vəsaitlərdən istifadəni təmin edən şəxslər başa düşülür.

İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri dedikdə isə, iqtisadiyyatın istənilən sahəsində olan müəyyən əmlak, həmçinin əsas fondların və dövriyyə vəsaitlərinin, qiymətli kağızların, məqsədli yardım əmanətlərinin, elmi texniki məhsulların intellektual sərvətlərin, digər əmlak hüquqlarının və s. başa düşülür.

İnvestisiyaları bir sıra xüsusiyyətlərinə görə təsnifləndirmək mümkündür. Bunların içərisində maliyyə mənbəyinə görə - daxili və xarici investisiyalar, əsas kapitalla qoyuluşuna görə - portfel və ya digər adı ilə maliyyə investisiyaları və birbaşa digər adı ilə real investisiyalar, risk səviyyəsinə görə - etibarlı və riskli, investisiya prosesinin müddətinə görə - uzunmüddətli və qısamüddətli investisiyalardır.

İnvestisiyalar ümumi və xalis investisiyalar olmaqla iki yerə bölünür. Ümumi investisiyaların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu investisiyalar əsas kapitalla, əmtəə və maddi ehtiyatlara, mənzil tikintisinə yatırılır. Bunların nəticəsində yeni layihələr həyata keçirilir, istehsal daha da genişləndirilir. xalis investisiyalar isə ümumi investisiyalardan amortizasiya ayrılımları çıxılmaqla alınır.

İnvestisiyaların daha iki növü də vardır ki, bunlar muxtar və məcburi investisiyalardır. Muxtar investisiyalar o investisiyalardır ki, bu zaman yeni kapital ünsürləri yaradılır. Muxtar investisiyalara səbəb ETT-nin nəəliyyətlərindən istifadə etmək, əhali artımı, müharibə və s. dir. Bu cür investisiyalar milli gəlirdən və faiz dərəcələrindən asılı deyildir. Məcburi investisiyalar isə əhalinin istehlak xərclərinin artması ilə əlaqədardır, belə ki, muxtar investisiyalar iqtisadiyyata təkan verir,

gəlirləri artan əhali istehlaka daha çox xərc çəkir və yaranan yeni tələbi qarşılamaq üçün məcburi investisiyalar yatırılır.

Digər vacib məsələlərdən biri investisiyaların gəlirlilik səviyyəsidir. Bu amil hər bir halda qoyulan vəsaitin təhlükəsizliyi ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Yatırılan investisiyanın gəlirliliyi nə qədər yüksəkdirsə, onun itirilmə riski də bir o qədər çox olur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə qanunvericiliyinə zidd olmayan investisiya fəaliyyəti növlərindən biri də xarici investisiyalardır. Ölkələrin mövcud yığımları ilə yatıra biləcəkləri investisiyalar məhdud, yerli qənaətlərin meydana gətirdiyi ehtiyatlar yetərsiz olduğu zaman, lazım olan vəsait ehtiyacını xarici ölkələrdən cəlb olunan kapitallarla qarşılanır.

Xarici investisiyalar ümumi olaraq bir ölkənin qarşılığını sonradan ödəmək üzrə xarici mənbələrdən əldə etdiyi və iqtisadiyyatın inkişafına təsir edəcəyi maliyyə və ya texniki ehtiyatlar formasında təyin oluna bilər. Xarici investisiyalar bir ölkənin sabit sərmayə stokunun artması, texnologiya və idarəçilik bilgisinin inkişafı, məşğulluğu və rəqabət qabiliyyətinin artırması, tədiyyə balansı açığını azaltması, daxili bazara dinamikliyə gətirməsi, ixtisaslı kadr və idarəçi açığının aradan qaldırılması istiqamətində ölkə iqtisadiyyatına öz tövəhəsini verir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin (İEOÖ) iqtisadi artımı və inkişafına müsbət təsirləri olduğu üçün xarici investisiyalara meyilli siyasət yeridirlər. Xarici investisiyalar yalnız yatırıldığı ölkədə deyil, həmçinin investisiyanı qoyan ölkəyə də müxtəlif üstünlüklər təmin edir.

Xarici investisiyalar pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar, əmlak hüququ, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı gəlir əldə etmək məqsədilə cəlb edilmiş ölkə ərazisində yerləşdirilən sərbəst maliyyə vəsaitləridir.

Ev sahibi ölkə (host country) - xarici investisiyaların gəldiyi və yerləşdirildiyi ölkədir.

Mənşə ölkə (home country) - xarici investisiyanı qoyan ölkədir. Xarici bazara girməyi qarşısına məqsəd qoyan bir ölkə bunu 3 yolla həyata keçirə bilər.

Özü öz ölkəsində istehsal etdiyi məhsulu xarici ölkəyə satmaqla. Bazara girmək istədiyi ölkənin yerli firmasını öz texnologiyası, marka adından istifadəsinə icazə verərək yəni lisenziya verməklə girmək istədiyi xarici bazara investisiya layihələri qoymaqla.

Beynəlxalq maliyyə axınlarını 3 qrupa ayırmaq olar: bank kreditləri, xarici portfel investisiyalar, BXİ.Bank krediti bağlanmış müqavilələrə əsasən qaytarılması və müəyyən müddətə (müddətlərin artırılması hüquqı ilə) və faizlər (komisyon olan haqq) ödənilməsi şərt olaraq bu təminatın və ya təminat olmayan müəyyən məbləğin borc verilən maliyyə vəsaiti hesab edilir.

Portfel xarici investisiyalar digər ölkə vətəndaşlarının, dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, bir sözlə xarici investisiya fəaliyyəti subyektlərinin ölkə ərazisində yerləşən iqtisadi obyektlərin qiymətli kağızlarına, o cümlədən, səhm, istiqraz və s. qoyduğu maliyyə vəsaitləridir. Mövzumuz investisiya layihələri ilə bağlı olduğundan, daha çox investisiya layihələrinin mahiyyətini açmağa çalışacağıq.

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsinin təməli David Rikardonun “Nisbi Üstünlüklər” nəzəriyyəsinə dayanır. Bu nəzəriyyəyə görə bir məhsul hansı ölkədə digərinə nisbətən daha ucuz başa gəlsə, həmin məhsulu o ölkə istehsal etməlidir. Bildiyimiz kimi, İEOÖ-in əksəriyyətində ucuz işçi qüvvəsi, təbii ehtiyatlar, geniş daxili bazar olduğu halda maliyyə ehtiyatları çatışmazlığından dolayı bu ölkələr əllərindəki ehtiyatlardan istifadə edə bilmirlər. Bu baxımdan, qeyd olunan ölkələrdə investisiya layihələrinə çox ehtiyac vardır. Xarici investorlar isə İEOÖ-in belə nisbi üstünlüklərini dəyərləndirərək, həmin ölkələrə birbaşa investisiyalar qoyurlar. Təbii ki, bu da həmin ölkələrin siyasi, hüquqi, iqtisadi, mədəni və s. şəraitlərindən asılıdır.

İnvestisiya layihələri xarici investisiya fəaliyyəti subyektləri tərəfindən ölkə ərazisində yerləşərək, uzunmüddətli qoyulan beynəlxalq investisiya kateqoriyasıdır.

Bir və ya birdən çox xarici investorun bütövlükdə və ya yerli bir və ya bir neçə firma ilə ortaqlar olaraq qoyduğu investisiyalar da Birbaşa Xarici İnvestisiyalardır.

İnvestisiya yatırımlarının reallaşmasında investisiya qoyulacaq ölkənin ictimai, iqtisadi, siyasi şərtləri də əhəmiyyət kəsb edir. Xarici investor adətən ictimai və mədəni baxımdan öz ölkələrinə bənzər ölkələri seçməyə üstünlük verir. Amma əsasən xarici investorlar iqtisadi dəyişənlərin (Ümumi daxili məhsul (ÜDM) və ya Ümumi milli məhsul (ÜMM), tədiyyə balans, iqtisadi artım, inflyasiya, ödəmə qabiliyyəti, məhsuldarlıq, valyuta məzənnələri və s.) təsirlərinə diqqət yetirirlər. Bu mənada ən təsirli faktor olaraq birinci sırada bazarın böyüklüyü, bazarın inkişaf sürəti, nəqliyyat, infrastrukturanın mövcud vəziyyəti, təbii ehtiyatların mövcudluğu, iqtisadi və siyasi sabitlik, inzibati və ticari əngəllər, xərclər, valyuta məzənnələri, ixrac imkanları, xaricə çıxış imkanları qiymətləndirilir.

İnvestisiya layihələrinin müəyyən edən faktorlardan biri də ev sahibi ölkənin stabilliyidir. İqtisadi nəzəriyyə qeyri-stabillik ilə investisiya layihələri arasında tərs mütənəsibliyin olduğunu qeyd edirlər, çünki krizlərə açıq, sürprizlərlə dolu bir iqtisadiyyata investisiya yatırmaq xarici investorlar tərəfindən məqbul qarşılanmır. Dünyada birbaşa xarici investisiya axınları 1980-ci ildə 6% idisə, 2014-cü ildə gəlirin 34%-i səviyyəsinə gəlib çıxmışdır. Bu illər ərzində müəyyən dalğalanmalar olsa da BXİ-nin önəmi keçdikcə artır. Belə ki, dünya üzrə BXİ-nin giriş stok u 10 trilyon dollara çatmışdır.

BXİ yatırılan investisiyanın mülkiyyətinə görə, qoyulan investisiyanın yeni müəssisə yaratma xüsusiyyətinə görə, qoyulan investisiyanın istehsal zəncirindəki yerinə görə, qoyulan investisiyaların məqsədinə görə və fərqli bir sıra dəyişənlərə görə öz içərisində növlərə ayrılır.

Yatırılan investisiyaların mülkiyyətinə görə investisiya layihələri ortaqlar və ya tam mülkiyyətə sahib şirkət qurmaq, şirkətlərarası birləşmə və ya satınalmalar şəklində və strateji birləşmələr olaraq siniflərə bölünür.

Ortaq və ya tam mülkiyyətə sahib şirkət qurmaq sinfinə ortaqlar bir və ya bir neçə xarici investorun ev sahibi ölkəyə gələrək ev sahibi ölkədə digər bir və ya bir neçə yerli investorla ortaqlar yatırıqları investisiyalardır. Tam mülkiyyətə sahib bir şirkət qurmaq isə bir və ya bir neçə xarici investorun ev sahibi ölkəyə gələrək tək başına şirkət qurmasıdır. Aralarındakı fərq qurulan şirkətin mülkiyyətində ev sahibi ölkədən bir investorun olub olmamasıdır. Xarici investorun bu iki seçimdən hansını seçməsi isə ev sahibi ölkədə bazar, adət-ənənə, din, iş əlaqələri, xarici düşmənlik, patent, lisenziya, mülkiyyət haqları kimi faktorlardan asılıdır.

Şirkətlərarası birləşmə və ya satınalmalar şəklində ölkə bazarına daxil olmaq birbaşa xarici investisiyalar xarici investorlar tərəfindən daha çox tərcih edilir. Bu zaman mədəniyyət, din, adət-ənənə fərqliliyindən doğan bir sıra çətinliklər meydana gələ bilər, belə ki, xarici şirkətin yerli şirkətlə birləşməsi və ya onu satın almasından bir sıra siyasi problemlər sırasında məşğulluq, əmək haqqına mənfi təsir məsələləri mühüm yer tutur.

Son illərdə geniş yayılmış birbaşa xarici investisiya qoyma şəkillərindən biri də strateji birləşmədir. Bu cür investisiya qoymada məqsəd bazara doğru zamanda girə bilmək, ortaqlar bazarlama və xidmət təqdim etmənin faydalarından yararlanmaq olaraq sıralana bilər.

Yatırılan investisiyaların yeni müəssisə yaratma xüsusiyyətinə görə birbaşa xarici investisiyaları yaşıl sahə investisiyaları və qəhvəyi sahə investisiyalarına bölə bilərik.

1.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilməsinin metodoloji əsasları.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilməsi, ölkə iqtisadiyyatı üzərində təsirlərini ölçmək bir o qədər də asan deyildir. Bu baxımdan investisiya nəzəriyyələrini araşdırmaq və bu nəzəriyyələrdə birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatı üzərindəki təsirini təxmin edə bilmək bu yolda atılan ilk addımdır.

İlk olaraq tarixi ardıcılıqla iqtisadi məktəblərin investisiyalar haqqında görüşlərinə diqqət yetirə bilərik. İlk iqtisadi məktəblərdən biri olan merkantilistlərə görə milli sərvəti pul ilə, pulu isə qiymətli metallarla eyniləşdirmək olar. Merkantilistlər pula kapitalın pul forması kimi baxır və hesab edirdilər ki, pul əvvəlcə məhsuldar, sonra isə əm təə formasına keçməli və beləliklə istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin etməlidir. Əlbəttə ki, merkantilistlər “investisiya” terminindən istifadə etməmişlər, amma düşünürdülər ki, sərvətin toplanması millətin əsas məqsədi ola bilməz, o ictimai təkrar istehsalın bir halqasıdır.

Fiziokratların təlimində investisiyaya daha çox aydınlıq gətirmişdir. Bu məktəbin banisi fransız alimi Fransua Kene investisiyanın natural əsaslı maddi strukturunu müəyyənləşdirmişdir və onların ilkin və illik ödənişlərə uyğun ayırmışdır

O ilkin ödənişlərə kənd təsərrüfatı maşınlarının alınmasını, tikililərin və heyvanların alınmasını, illik ödənişlərə isə toxumların alınmasını, əmək haqlarının ödənilməsinə və digər bu kimi xərcləri aid etmişdir. Ümumiyyətlə, fiziokratlar investisiyalara yalnız əkinçilikdə istifadə olunan kapital ehtiyatlarını aid edirdilər. Fiziokratlara görə investisiya həm fermer təsərrüfatı, həm də ictimai istehsalda çəkilən xərclər kimi başa düşülməli və bu xərclərin həm fermerin gəlirlərinin, həm də milli sərvətin artımına təsir edəcəyini qəbul etmək lazımdır. [18.s.217]

Klassik iqtisad məktəbinin banisi Adam Simit investisiya prosesləri haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşdür. Kapitalın formalaşma prosesinin öyrənilməsinə “Xalqların sərvətinin təbiəti və onun yaranma səbəblərinin tədqiqi” (1876) adlı əsərinin əsas vəzifələrindən biri kimi ortaya qoymuşdur. A. Simitə görə, xalqın zəhmətinin illik nəticəsini iki üsulla artırmaq olar. Birincisi, məhsuldar işçilərin artırılması, ikincisi isə, mövcud işçilərin məhsuldarlığını artırmaqla. Hər iki üsulun həyata keçirilməsi üçün yeni iş yerlərinin yaradılması və maşın və avadanlıqların təkmilləşdirilməsi üçün əlavə kapitalla ehtiyac vardır. İnvestisiyalar həm milli sərvətin artımına səbəb olur, həm də öz sahibinə mənfəət əldə etmək imkanı yaradır. Xalqın mövcud olan sərvəti, həmçinin sahibkara gəlir gətirən kapitalın bərpa edilməsinə və artırılmasına çəkilən xərclər milli səviyyədə kapitalla aid edilir.

İnvestisiya nəzəriyyələrini sonrakı mərhələlərində alman iqtisadçısı və filosofu Karl Marks özünü “Kapial və izafi dəyər” təlimləri ilə daha da zənginləşdirmişdir. Marksın təliminə görə, kapital özü-özünə artan dəyərdir. O, kapitalın özü-özünə artması prosesini üç mərhələyə ayırmış və bu prosese maliyənin dövryyəsi demişdir.

Birinci mərhələdə, kapitalist zəruri istehsal amillərini əldə etmək üçün müqayisəli bazara alıcı kimi daxil olur. İkinci mərhələdə, əldə olunmuş istehsala əsaslanan amillərinin daha məhsuldar istehlakının və maddəli iş qüvvəsinin əməyi ilə istehsal amillərinin dəyərindən böyük məhsul istehsal edilir. Nəhayət üçüncü mərhələdə, əldə olunmuş məhsul satılır və əldə olunan pul kapitalı birinci mərhələdəki sərf edilmiş maliyə kapitalından yaranan izafi dəyərin nə qədər böyük olur məsələsi önəm kəsb edir.

K. Marks izafi dəyəri maddəli işçilərin əməyinin ödənilməmiş hissəsi kimi təqdim edir. Beləliklə, K. Marksa görə, mikro səviyyədə investisiya izafi dəyəri əldə etmək üçün keyfiyyət və kəmiyyət mütnasibliyi şərti ilə istehsal amillərinin alınmasına çəkilən xərclərdir.

İngilis iqtisadçısı Alfred Marşal “İqtisad elminin prinsipləri” əsərində investisiya proseslərinə daha da fərqli yanaşmalar irəli sürmüşdür. A.Marşal investisiya prosesinə kapital bazarının fəaliyyət mexanizminin bir hissəsi kimi baxmışdır. A.Marşala görə, investisiya prosesi o zaman baş tutur ki, sahibkar əlavə mənfəət əldə etsin. O, investisiya prosesinə sahibkara gələcəkdə gəlir gətirməsi üçün sərf etdiyi bütün xərcləri aid etmişdir.

Schunpeteryan nəzəriyyəsinə görə yatırılan investisiyalar bank kreditlərini artırma bilər. Artan kreditlər pul təklifini artırır və artan pul təklifi isə qiymətləri yüksəldər və cari milli məhsulu artırır. Yatırım müddəti bitdikdən sonra bunların tam tərsi meydana çıxar və iflaslar baş verər və iqtisadiyyat böhrana düşər.

Neoklassik böyümə nəzəriyyəsi və ya solov böyümə modeli birbaşa xarici investisiyaların açıqlamasında yetərli deyil. Modeldəki azalan fayda qanunu birbaşa xarici investisiyaları sərmayəsi az olan ölkələrdə sərmayənin marjinal faydası artacağından birbaşa xarici investisiyalar İEO-dən İEOÖ-ə axacaqdır. Lakin

bu nəzəriyyə İEÖ-lər arasındakı birbaşa xarici investisiya axınlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında daha geniş tədqiqatı ingilis iqtisadçisi Con Meynard Keyns özünün “ Məşğulluğun, faizin, pulun ümumi nəzəriyyəsi” adlı əsərində işləyib hazırlamışdır. Keyns investisiyanı həm məcmuu tələbin bir elementi kimi, həm də əhalinin məşğulluğuna təsir gətirən bir amil kimi təqdim etmişdir. İnvestisiya tələbatının kəmiyyəti bir tərəfdən cəmiyyətin investisiya resurslarına gözlənilən xərclərinin miqdarı kimi, digər tərəfdən isə məcmuu təkliflə cəmiyyətin istehlak təyinatlı məhsullarının alınmasına çəkiləcək gözlənilən xərcləri arasındakı fərqlə müəyyən edir. Keynesə görə, cəmiyyətin istehlakı gəlirin artımı qədər çoxalmır və həmin artımın bir hissəsi yığıma yönləndirilir. Keynesə görə, gəlir investisiyanın yeganə mənbəyi deyil, həmçinin borc vəsaitlərindən, bölüşdürülməmiş mənfəətdən, amortizasiya ayrılımlarından daxil olan sərbəst pul vəsaitləri ilə investisiya tələbatını ödəmək olar. C.M.Keyns investisiya fəaliyyətinin izahını multiplikator (artım) nəzəriyyəsi ilə əlaqələndirmişdir. O, hesab edirdi ki, qoyulan hər bir investisiya ilkin məşğulluğu təmin edir. Bu işə cəlb olunan bütün subyektlərin alıcılıq qabiliyyətini artırır, yeni alıcılıq qabiliyyəti yeni tələbatların yaranmasına səbəb olur, yaranan yeni tələbat yeni təkliflərə zərurət yaradır və bu da məşğulluğun artmasına şərait yaradır. Bu o deməkdir ki, investisiyaların artı mı milli gəlirin daha böyük artımına gətirib çıxaracaq. Multiplikator yalnız muxtar investisiyaların gəlirlərin artmasına təsirini əks etdirir.

İnvestisiya anlayışı ilə bağlı olan məfhumlardan biri də akseleratordur. Akselerator bir növ multiplikatora əks bir kəmiyyətdir. Belə ki, akselerator investisiya artımının hazır məhsul, gəlir və istehlak tələbinin artımına olan nisbətini ifadə edir. Akselerator yalnız məcburi investisiyaların məhsul, gəlir və istehlak tələbinin artımına nisbətini göstərir, bu o deməkdir ki, gəlir, məhsul və tələbin artması və ya azalması məcburi investisiyaların da artmasını və ya azalmasını tələb edir.

1800-cü illərin başlanğıcında İngiltərə ehtiyacı olduğu xam maddəni özü qarşılaya bilmədiyindən müstəmləkələrə üz tutdu. Bu zaman həmin

müstəmləkələrə xammal, faydalı ehtiyatlar, neft və s. çıxarılması üçün öz kapitalını yatırdı. Bu isə birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun başlanğıcı oldu. Belə ki, sənaye inqilabının gətirdiyi bir sıra üstünlüklərdən faydalanaraq kütləvi məhsul istehsal edilir və bu məhsulların istehsalı üçün xammalın olması vacibdir. Bundan başqa ölkənin gündəlik məhsullara olan ehtiyacını qarşılamaq üçün S eylanda çay, Şərqi Afrika ölkələrində banan plantasiyalarının salınması birbaşa xarici investisiyaların nəticəsi olmuşdur.

XIX əsrin sonlarında artıq güclü sənaye şirkətləri ortaya çıxmış və xarici bazarlara daxil olmağa başlamışlardır. İlk dəfə olaraq 1855-ci ildə Amerikanın “Singer” şirkəti Fransada tikiş maşınları istehsal edən müəssisənin yaradılmasına lisenziya vermişdir və 1867-ci ildə Qlasqovda ölkədən kənarda ilk fabrikini qurmaqla birbaşa xarici investisiyaların inkişafında önəmli addım artmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Avropa şirkətləri də birbaşa xarici investisiyalara öz tövhiələrini verdilər. 1907-ci ildə İtaliyanın “Fiat” şirkəti Avstriyada, 1909-cu ildə ABŞ-da, 1912-ci ildə isə Rusiyada emalatxanlar açmışdır. 1930-cu illərə qədər bəlli səviyyəyə çatmış birbaşa xarici investisiyalar böyük böhran illərində azalmağa və qoyulan investisiyalar geri götürülməyə başlanılmışdır. Böhrandan sonra ikinci dünya müharibəsi illəri də birbaşa xarici investisiyaların inkişafında böyük çətinliklər yaratmışdır. Yalnız 1950-ci illərdən başlayaraq birbaşa xarici investisiyaların rolu artmağa başlamışdır. Bunun birinci səbəbi ikinci dünya müharibəsindən sonra Dünya Bankının, BVF-nin, BYİB-nin yaradılması olmuşdusa da digər səbəbi beynəlxalq nəqliyyat və rabitə sektorunda inqilabi inkişafın olması, sərnişin təyyarələrinin kəşf olunması, beynəlxalq poçt xidmətlərinin təkmilləşməsi kimi yeniliklər xarici investorların digər ölkədə işləməsini asanlaşdıraraq yeni təkan verdi.

İnvestisiya layihələri problemi geniş və çox cəhətli məsələ olduğundan, bu mövzuya çox sayda xarici tədqiqatçı müraciət etmiş və çoxlu sayda elmi araşdırmalar, nəzəriyyələr, yanaşmalar, baxışlar, hipotezlər ortaya qoymuşlar. Bəzi tədqiqatçılar birbaşa xarici investisiya nəzəriyyələrini mikro və makro iqtisadi nəzəriyyələrə bölürlər.

Digər tədqiqatçı alim Stempnyak tərəfindən işlənmiş nəzəriyyə bir qədər funksional və məntiqlidir. Bu nəzəriyyə ev sahibi ölkənin spesifikasiyası ilə kapitalı ixrac edən şirkətin spesifikasiyası ilə əlaqədar olan amilləri nəzərə alır. Bu istiqamətdə çalışan tədqiqatçı alimlərdən biri də Ximer olmuşdur. O, özünün məşhur “firmanın özünə məxsus üstünlüklər” nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Birbaşa xarici investisiyalar məsələsinin təhlili ilə əlaqədar işlənmiş investisiya portfeli nəzəriyyəsinin mükəmməl olmadığını bildirərək, qeyd edib ki, birbaşa xarici investisiyalar yalnız kapital yatırımı deyil, həm də tam olaraq bir paket digər ehtiyatların, eləcə də texnologiyaların, idarəetmə metodlarının, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və s. yatırımı deməkdir. Ximer göstərirdi ki, investisiya layihələri üçün zəruri şərtlərdən birincisi investisiya yatıran təsərrüfat subyektinin özünə məxsus üstünlüklərə sahib olmasıdır. Bu üstünlüklərə tədqiqat potensialını və texnologiya ehtiyatlarını aid etmişdir.

İnvestisiya layihələri 1950-ci illərdə, xüsusilə, İEO-də böyük miqdarda yatırılması iqtisadçıların marağına səbəb olmuşdur və bu cür yatırımların nəyə görə yatırıldığı mövzusunda günümüzdə qədər bir çox nəzəriyyələr, yanaşmalar, hipotezlər işləyib hazırlanmışdır.

Strateji davranış yanaşması firmanın rəqabət şəraiti ilə bağlıdır. Strateji yanaşmada rəqabətli davranışlar çox əhəmiyyətlidir. Rəqabətçi davranış sonsuza qədər davam etməyəcək. Belə ki, xarici investor çalışır ki, rəqibləri mövcud firmaları tutmadan, özü bu üstünlüklərdən maksimum fayda əldə etsin. Əməliyyat xərcləri nəzəriyyəsi Oliver Williamson tərəfindən işləyib hazırlanmışdır. Nəzəriyyəyə görə firmalar istehsal və əməliyyat xərclərini minimuma endirmə kriteriyasına görə davranır və buna ortaq olma səviyyələrini müəyyən edirlər. investisiya layihələri qoymaq istəyən investor istehsal xərcləri, firmanın ölçüsü, bilgi və texnoloji səviyyəsinə uyğun olaraq fərqlilik göstərir. Hood və Young birbaşa xarici investisiyaların yerləşdirildiyi yer nəzəriyyəsi ilə bağlı dörd faktorunu irəli sürmüşdür.

Bunlardan birincisi, işgücü faktorudur ki, investisiya layihələri qoymaq istəyən xarici investor ucuz iş qüvvəsinin olduğu yerlərə meyilli siyasət yeridirlər.

İkincisi, bazar faktorudur ki, investisiya layihələri qoyan xarici investor investisiya yatırarkən bazarın böyüklüyünə, bazarın böyümə sürətinə, bazarın inkişaf mərhələlərinə, yerli rəqabətin varlığı kimi kriteriyalara diqqət yetirir. Üçüncüsü, ticari əngəllər faktorudur ki, yerli istehsalı artırmaq istəyən ölkələr daha çox ticari əngəllərdən yararlanaraq yerli istehsalı qoruyucu siyasət yeridirlər. İnvestisiya yatırmaq istəyən xarici investor bu cür əngəllərdən qaçacaqdır. Dördüncüsü isə, dövlət siyasətidir ki, ev sahibi ölkənin tətbiq etdiyi siyasətlər ölkədəki xarici investisiya iqliminə çox böyük təsir edir.

Nəticə olaraq Hood və Youngun analizləri maliyyə üstünlüklərinə dayanır. İnvestisiya layihələrini açıqlamağa yönəlmiş nəzəriyyələrdən biri də məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsidir. Bu sahədəki çalışmaların çoxunu Vernon işləyib hazırlamışdır. Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, rəqabətçi firmalar məhsulun həyat dövrünü çox vaxt öz axışına buraxmırlar, yəni məhsulun özü-özünə irəliləməsini gözləməirlər. Onun yerinə əvvəlcədən investisiyalar cəlb edərək bu axışı sürətləndirirlər.

İnvestisiya layihələrinin tədqiqi istiqamətində ortaya qoyulmuş nəzəriyyələrdən biri də Mülkiyyətçi üstünlük nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə tədqiqatçı alimlər Bakli və Kassonun fikirlərinə dayanır. Belə ki, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi üçün əsas amillər texnoloji üstünlük, istehsal təcrübəsi və ixtisaslaşmadır.

Daha bir nəzəriyyə isə “Mənimsəmə” nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin tədqiqatçısı S.P.Maginə görə texnologiyalar bir tərəfdən fərdi, digər tərəfdən isə ictimai olması, mövcud rəqiblər qarşısında innovasiya üstünlüklərinin itirilməsi ilə nəticələnə bilər. İnvestisiyalar ilk əvvəl yüksək texnologiyalara aid olan ideaların mənimsənilməsinə meyillidir. Texnologiya köhnəldikcə mənimsəmə meyli də azalır.

A.M.Rugmana görə isə, internalizasiya nəzəriyyəsinin təməli birbaşa xarici investisiya qoymaq istəyən xarici investorun xarici bazarlarda, ticarət və yatırımların məhsuldarlığında və s. sahələrdə yarana biləcək axsaqlıqların əvvəlcədən görülməsidir.

Oliqopol təpki adlandırılan digər bir nəzəriyyəni F.T.Knickerbocker öz araşdırmalarında daha dərinlən incələmişdir. Oliqopol bazarlarda az sayda firma olduğundan bir firmanın hansı qərarı qəbul etməsi digər firmanın qərarlarına təsir edir. Oliqopol bazarlarda bir firma özünə yatırım qoyduğu halda, bu sahədə çalışan digər firmaların da xarici investisiyaları cəlb etməyə marağı artacaqdır. Eklektik nəzəriyyə strateji davranışlar nəzəriyyəsi ilə əməliyyat xərcləri nəzəriyyəsi arasında aralıq yer tutur. Eklektik nəzəriyyə ilk dəfə Hill, Hwang və Kim tərəfindən ədəbiyyata gətirilmişdir. Nəzəriyyəyə görə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə girməsi 3 dəyişənlə müəyyən edilir: strateji dəyişənlər, ətraf-mühit dəyişənləri, prosesin spesifik dəyişənləri. Xarici investor firmanın uzunmüddətli dövrdə dəyərini maksimizə edəcək dəyişənləri seçməlidir.

Gəlir nisbətindəki fərqlilik nəzəriyyəsinə görə birbaşa investisiya qoymaq istəyən xarici investor investisiyanı xaricdə və ya öz ölkəsində qoyduğu halda daha çox gəlir əldə etdiyi yatırımı seçər.

Monopol üstünlüklər nəzəriyyəsi əsas ideası ondan ibarətdir ki, xarici pul yatıran yerli pul yatıranla müqayisədə daha az məqamda əlverişli stuasiyada yerləşir. Belə ki, o bu ölkənin müvafiq bazarını və bu bazarın “oyun qayda və qanunlarını” yaxşı bilmir

Xarici investorun bu ölkədə geniş əlaqələri olmadığı üçün çox nəqliyyata xərclər çəkir və yaranan riskdən ziyan çəkir. Bu baxımdan xarici pul yatıran yerli pul yatıranlar qarşısında monopol üstünlüklərə sahib olmalıdır ki, gəlir əldə edə bilsin.

1.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının elmi əsaslarla təhlili.

Yatırılan investisiyaların istehsal zəncirindəki yerinə görə birbaşa xarici investisiyalar üfüqi (horizontal) investisiyalar və şaquli (vertical) investisiyalara bölünür.

Üfüqi investisiyalar beynəlxalq ticarətin önündəki əngəllərin olduğu, daşıma xərclərinin bahalı olduğu bir vəziyyətdə istifadə edilən bir metoddur. Bu metoda

görə xarici investor öz ölkəsində istehsal etdiyi məhsulu ev sahibi ölkəyə ixrac edə bilmirsə və ya etsə belə rəqabət edə bilmirsə bu cür vəziyyətdə ev sahibi ölkənin bazarını ələ keçirmək üçün ev sahibi ölkəyə birbaşa investisiya qoyur. Bunun sayəsində ev sahibi ölkənin bazarında satış edə bilmək imkanı əldə edir. Belə investisiyaları xarici investor müxtəlif ölkələrdə həyata keçirə bilər. [15.s.69] Şaquli (vertical) investisiyalar - xəbərləşmə və çatdırmadakı irəliləmələrə, bütün liberallaşma axınlarına rəğmən hələ də ölkələr arasında faktor qiymətləri və təchizatında fərqlər mövcuddur. Bu vəziyyətdə fərqli faktorlar tələb edən istehsal sahələri istehsal mərhələlərinə ayrılır və hər bir mərhələ öz faktorunun ucuz olduğu ölkələrə istiqamətlənir. Sərmayə tutumlu məhsul sərmayənin ucuz, əmək tutumlu istehsal mərhələsi isə əməyin ucuz olduğu yerlərdə həyata keçirilərək xərclər minimumlaşdırılır.

Məqsədinə görə birbaşa xarici investisiyaları bazara yönələn, məhsuldarlığa yönələn, təbii ehtiyatlara yönələn və digər vəsaitlərə yönələn investisiyalar kimi təsnifləşdirə bilərik.

Yenidən yatırılan mənfəət - bu tip investisiyalar daha əvvəl yatırılmış birbaşa xarici investisiyaların nəticəsi olaraq əldə edilmiş mənfəətin bölüşdürülməmiş hissəsinin yenidən investisiya şəklində yatırılmasıdır. Bu cür birbaşa xarici investisiyaların yatırılmasının əsas məqsədi əldə olunmuş yığının ev sahibi ölkədən xaricə çıxarılmasının qarşısını almaq, həmçinin böyüməyə və yeni sahələrə investisiya qoyma istəyi ola bilər.

İnvestisiya layihələrinin bir sıra özünə məxsus cəhətləri var və bunlar aşağıdakılardır.

Müddət baxımından - investisiya layihələri əsasən uzun müddətli investisiyalardır. Bir çox halda 5-10 və hətta daha uzun bir dövrü əhatə edir. Belə ki, birbaşa xarici investisiyanın yatırılması üçün aidiyyatı orqanlardan icazənin alınması, investisiyanın yatırılmasının başlanması və bitməsi, istehsala keçilməsi, investisiya xərclərinin geri ödəndikdən sonra gəlir əldə edilməsi orta müddətli bir dövrü əhatə edə bilər.

İdarəetmə baxımından - investisiya layihələrini yatıran ana şirkət törəmə şirkətə bəzi sahələrdə müstəqillik versə də çox vaxt idarəetmə funksiyasını öz əlində saxlayır. Xüsusilə ana şirkət araşdırma və inkişafa (research and development) çəkilən xərcləri, keyfiyyət və standartları maliyyələşdirdikdə çox vaxt konservativ yanaşır.

Kapitalın təkibi baxımından - investisiya layihələrini yatıran investor maliyyə ehtiyatları ilə birlikdə texnologiya, idarəetmə metodu, idarəetmə quruluşunu və s. özü ilə gətirir. Dolaysı ilə birbaşa xarici investisiyalar yatırılarkən ev sahibi ölkənin qazancı ancaq maliyyə ehtiyatlarının cəlb edilməsi deyil, həmçinin ölkənin texnologiyaya olan tələbatının da ödənməsidir.

Hüquqi status baxımından - investisiya layihələri yatıran investor çox vaxt hüququ şəxs olur. Bu cür investisiya yatıran investoru ölkənin hüquqi şəraiti, qanunları, məhkəmə sistemi, vergi sistemi, gömrük orqanları daha çox maraqlandırır.

Mənfəətin transferi baxımından - Əksərən investisiya layihələri yerləşdirən investor əldə etdiyi mənfəəti öz ölkəsinə transfer etmək istəyir, bu cür davranış dövlətlərin bu mövzudakı hərəkətlərindən asılıdır. Belə ki, bəzən hökumətlər əldə olunan mənfəətin yenidən investisiya şəklində yatırılmasını təmin etmək üçün mənfəət transferi əməliyyatını çətinləşdirirlər.

Çeviklik baxımından - investisiya layihələrinin çeviklik qabiliyyəti portfel investisiyalardan daha aşağı səviyədədir. Çünki, birbaşa xarici investisiya layihələrinin həyata keçirildiyi ev sahibi ölkədəki sabit və dəyişən ehtiyatların bəda verilməsi (bankrot olaraq iflas etməsi əsasında öz fəaliyyətinin dayandırılması

keyli vaxt alacaqdır. Fəqət xarici portfel investisiyalar yatıran investorlar isə gözləntilərini yeteri qədər əldə etmədikdə öz fondlarını ölkədən çıxaracaqlar. Bundan başqa ölkəni tərk edən birbaşa xarici investisiyanın yenidən ölkəyə girməsi daha çətindir.

Birbaşa xarici investisiyaların bir neçə növünü fərqləndirə bilərik.

- Yeni yatırılan Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Yeniləmə və ya əvəzetmə Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,

- Genişləndirmə Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Müasirləşdirmə Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Strateji Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,

Yeni yatırılan Birbaşa Xarici İnvestisiyalar - mövcud olmayan və fəaliyyətinə yenidən başlanacaq istehsal və xidmət sahələrinin açılmasına yönləndirilir. Yeniləmə və ya əvəzetmə Birbaşa Xarici İnvestisiyaları yararsız hala gəlmiş və istifadə edilə bilməyən texnologiyanın yenisi ilə əvəz edilməsi üçün yatırılır. Genişləndirmə Birbaşa Xarici İnvestisiyalar ölkə ərazisindəki istehsal müəssisələrinin iş gücünün tələbi ödəmədiyi zamanda həyata keçirilir.

Genişləndirmədə əsas səbəb tələbin çatışmadığı bir vaxtda qoyulmasıdır, müasirləşdirmə (modernləşdirmə) Birbaşa Xarici İnvestisiyasında məqsəd çəkilən xərclərin azaldılmasıdır.

Strateji birbaşa xarici investisiya isə müəssisənin varlığının qorunması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə cəlb edilir.

Bahraman birbaşa xarici investisiyaları 4 növə ayıraraq sinifləndirmişdir.

- Təbii ehtiyat axtaran Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Fəaliyyət axtaran Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Bazar axtaran Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,
- Strateji varlıq axtaran Birbaşa Xarici İnvestisiyalar,

Təbii ehtiyat və bazar axtaran investisiya layihələri daha çox məşğulluq yaradır.

Dünya ticarətin, sərmayənin, istehsalın qloballaşma sı ilə yeni dövrə qədəm qoyurmuşdur. Bu keçid İEO tərəfindən yönləndirirlirsə də, İEO də ən azı İEO qədər təsirlənirlər. Hər hansı bir ölkənin qərar qəbul etməsi bütün dünya ölkələrinə təsir edə bilər. Bu baxımdan, bir ölkənin digər ölkəyə birbaşa investisiya qoyması həmin ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsirsiz ötüşə bilməz. Birbaşa xarici investisiyalar ev sahibi ölkəyə makro və mikro iqtisadi cəhətdən təsir edərək onların inkişafında mühüm rol oynayır.

Mikro iqtisadi inkişafdakı rolu olaraq yeni istehsal sahələrinin açılmasını, mövcud sahələrin yenilənməsini, genişləndirilməsini və müasirləşdirilməsini və s. kimi fəaliyyətlərin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

İnvestisiya layihələrinə makro iqtisadi yöndən baxdığımız zaman ölkənin büdcə gəlirlərinin artmasında, işsizliyin azaldılmasında, ölkənin xarici valyutaya olan ehtiyacının ödənməsində, milli gəlirin artmasında və s. necə rol oynadığını görə bilərik. Milli gəlirin artması isə ölkədəki sosial vəziyyətin inkişafına, əhalinin rifahının yaxşılaşmasına səbəb olur. Ən əsası isə ölkənin daxili xammal və təbii ehtiyatların istifadə edilməsi, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə və iqtisadi mədəniyyətinə nail olmaq, dünya bazarlarına keyfiyyətli məhsul çıxardılması, elmi texniki inkişafa nail olmaq, bir sözlə, iqtisadi tarazlığı dəyişən təsir edici strateji əhəmiyyət daşıyır.

Bir iqtisadiyyata investisiya layihələrinin cəlb edilməsi məcmuu tələbə müsbət təsir edərək iqtisadi artım və məşğulluğun artımına səbəb olur. Həqiqətən də investisiya layihələrinin cəlb edilməsi bir tərəfdən gəlir və yığımları artıraraq əlavə investisiya cəlb edir, digər tərəfdən xərcləri artıraraq m^əşğulluğa birbaşa təsir edir. Hər hansı bir sahədə birbaşa xarici investisiyaların artması həmin sektorun alt sektorlarının da inkişafı ilə əlaqədar yatırım tələb edir. Bu da öz növbəsində xərcləri daha da artırır. İstehsal edilən mal və xidmətlərin artımı isə yeni iş yerləri açaraq iş qüvvəsinə olan tələbi artırır. Birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına bir çox təsirləri var amma onlardan ən vacibi məşğulluğun təsirinin ölçülməsidir.

İnvestisiya ilə ən mühüm makroiqtisadi göstəricilərdən biri olan ÜDM arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu əlaqə iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiyanın multiplikatoru adlandırılır. Multiplikator anlayışı məhz investisiya ilə ÜDM arasında olan əlaqələrin xarakterik edib. C.M.Keynsə görə multiplikator investisiyanın həcmindən asılı olaraq ÜDM-nin dəyişməsinə göstərən əmsaldır. Belə ki, investisiyanın artması nəticəsində ÜDM də artar, Bütün bunlar sübut edir ki, investisiyaların iqtisadi inkişafdakı rolu danılmazdır.

İnvestisiya layihələri iqtisadi artımın bir parçasıdır, ölkənin milli gəlirinin artması iqtisadi artımın davamlılığını təmin edir. investisiya layihələrinin artırılması ixracatı artırır, ölkəyə xarici valyuta girişini artırır.

Bu iki şəkildə baş verir, ilkin olaraq ölkəyə girildiyində gətirilən valyuta və rəqabətqabiliyyəti artan məhsulun ixracından daxil olan valyuta, tədiyyə balansı kəsirini azaldaraq ticarət saldosuna müsbətə doğru çəkir, faiz dərəcəsinə müsbət təsir göstərir, vergi gəlirlərinin artması ilə büdcə gəlirlərinin artmasına təsir edir. Birbaşa xarici investisiyalar ölkə sənayesinin məhsuldarlığını artırır. Belə ki, ölkəyə gətirilən yeni texnologiyaların istifadəsi nəticəsində istehsal sahələrində keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının həcmində artım özünü göstərir. Bundan başqa işsizliyin çox olduğu ölkələrdə əhalinin məşğulluğunu artırmaq üçün birbaşa xarici investisiyaların əvəzsiz rolu vardır. Birbaşa xarici investisiyalar texnologiya ilə birlikdə gəldiyi zaman daha çox məşğulluq yarada bilər. Birbaşa xarici investisiyaların ən böyük faydalarından biri də ölkə əhalisinin həyat standartını, rifah halını yaxşılaşdırmasıdır. Düşən qiymətlər, daha keyfiyyətli məhsullar, məhsul və xidmətlər arasında seçim edə bilmək imkanları yaradır. İstehsal və xidmət sahələrində artan məhsuldarlıq dolaysı ilə əhalinin gəlirlərinin artmasına təsir göstərir.

İnvestisiya layihələrinin iqtisadi artıma təsirlərini 4 kateqoriya üzrə təsnifləşdirə bilərik:

1. Ev sahibi ölkənin milli gəlirlərinə, yığılmasına və məşğulluğuna təsiri;
2. Ev sahibi ölkənin ixracatına və xarici ticarətin həcminə təsiri;
3. Ev sahibi ölkənin idarəetmə metodu, know-how, ixtisaslı kadr və arkalaşmaya təsiri;
4. Texnologiya transferinə təsiri;

İnvestisiya layihələri ev sahibi ölkəyə müsbət təsirləri olduğu kimi, bir sıra mənfi təsirləri də vardır. Bunların bəzilərini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik.

- Xarici investorlar ölkəyə gəldiyi zaman çox vaxt ölkədə haqsız rəqabət iqlimi yaratmaqla yerli rəqiblərini ortadan qaldırmağa, yerli sənayeni inkişaf

etdirmək istəyən kiçik iş adamlarının əzmini qırmağa çalışırlar.

- Ölkəyə birbaşa xarici investisiya qoyan iri şirkətlər ölkə iqtisadiyyatı üzərində həlledici söz haqqına sahib olurlar. Xüsusilə açar sektorların bu cür investorların əlində cəmlənməsi təhlükəli ola bilər.

- Xarici şirkət bir çox halda araşdırma inkişaf layihələrini öz ölkəsində hazırlayaraq ev sahibi ölkədə tətbiq edir ki, bu da gələcəkdə ev sahibi ölkənin texnoloji asılılığına gətirib çıxara bilər.

- Ana şirkət ev sahibi ölkədən yığdığı maliyyə ehtiyatları nı yenidən investisiya kimi yatırmaq əvəzinə öz ölkəsinə transfer edə bilər ki, bu da ev sahibi ölkədə xarici valyuta ehtiyatlarının azalmasına səbəb ola bilər.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, birbaşa xarici investisiyaları ölkəyə cəlb etməklə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığını təmin edərək, dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq aləmə inteqrasiyasını sürətləndirərək ölkənin qloballaşma prosesindəki iştirakına yaxından yardımçı ola bilər.

II Fəsil. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir səviyyəsinin təhlili

2.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir təhlil mexanizmləri

İstehsal səviyyəsi hipotezinin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, təkmil rəqabət bazarı şəraitində fəaliyyət göstərdiyi fərz edilən bir firmanın birbaşa xarici investisiya cəlb etməsi onun satışına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Daxili bazarın böyüklüyü hipotezi makro səviyyədə bir hipotezdir. Bir ölkənin daxili bazarı nə qədər böyük olarsa, həmin ölkə bir o qədər çox birbaşa xarici investisiya cəlb edəcəkdir. [19.s.107]

Bu günki qloballaşan dünyada İEOÖ və keçid dövrü yaşayan ölkələrdə iqtisadi artımı və məşğulluğu təmin etmək iki əsas amildən asılıdır. Bunlardan birincisi, birbaşa xarici investisiyalar, digəri kiçik və orta müəsisələrin inkişafıdır. İnvestisiya layihələri İEOÖ-də xarici maliyyələşdirmənin ən böyük mənbəyidir. Elə buna görə də, bir çox iqtisadçılar birbaşa xarici investisiyaların məşğulluğa və iqtisadi artıma təsirinə dair bir sıra fikirlər irəli sürmüşlər.

Davidsona görə, investisiya layihələri ev sahibi ölkədə məşğulluq yaratmaq təsirinin məhduddur. Bu mövzudakı empirik tədqiqatlara baxıldığında ev sahibi ölkəyə gələn birbaşa xarici investisiya ilə məşğulluq arasında mənfi bir əlaqə görmək mümkündür. Lakin, investisiya layihələri məşğulluğu hansı səviyyədə artırdığına dair qəti nəticəyə gəlmək olduqca çətindir.

Fildisteinin həyata keçirdiyi çalışmalarda rəqabətin çox olduğu, yaxşı işləyən bazar mexaniziminə sahib ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların çoxluğunun məşğulluq üzərində hər hansı bir təsirinin olmadığı belə bir vəziyyətin ancaq sərmayələrin artıracağını irəli sürmüşdür.

Baldvin də bu mövzuya öz fikir lərini bildirərək söyləmişdir ki, BXİ ümumi investisiyaların içərisində hansı paya sahib olması ixracı və yarımfabrikat mallarının artımında nə qədər iştirak etdiyi və nə qədər investisiyanın mövcud müəsisələrin satın alma formasında reallaşdırıldığına baxmaq lazımdır.

Lall öz çalışmasında iqtisadi idarə etmənin liberal özəl sektorun dövlət sektoru ilə müqayisədə üstünlük təşkil etdiyi, xarici ticarət və sənayenin inkişaf etdiyi ölkələrdə BXİ-nin məşğulluq üzərində təsirinin daha çox olduğunu ortaya qoymuşdur. Bu səbəbdən BXİ məşğulluğu artırma bilər ancaq bu yuxarıda sıralanan müəyyən şərtlərdən asılıdır.

Asiedu və İsfahani 52 ölkədə BXİ ilə məşğulluq arasındakı əlaqəni araşdırmışlar. 52 ölkədə fəaliyyət göstərən 1207 xarici mülkiyyətli firmaya məxsus statistik məlumatları istifadə etmişlər, bilə nəticəyə gəlmişlər ki, birbaşa xarici investisiyaların yatırılması yerli iş qüvvəsinin işlə təmin edilməsinə müsbət təsir göstərir. Birbaşa xarici investisiyaların araşdırarkən birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma təsirinə diqqət yetirmədən keçmək mümkün deyildir. Bir çox elm adamları birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma təsirlərini araşdırarkən bəziləri müsbət, bəziləri mənfi təsirinin olduğunu, digərləri isə heç bir təsirinin olmadığını bildirmişlər.

Brady və Vallase ABŞ-ın iqtisadiyyatını incələyərkən bu qənaətə gəlmişlər ki, investisiya layihələri məşğulluğa və ödəmələrə mənfi təsir edir.

Eckel isə fikirləşir ki, investisiya layihələri yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına yönəldiyi halda sərmayə təklifinin elastik xərc üstünlüklərinin və subsidiyaların olduğu bir şəraitdə məşğull uğa müsbət təsir edə bilər. Mariotti isə İtaliyanın 1995-2015-ci illərdəki iqtisadi vəziyyətini təhlil edərək investisiya layihələri ilə məşğulluq arasında heç bir əlaqənin olmadığını qənaətinə gəlmişdir.

Ozan Saray Türkiyədə 2000-2016-cu illəri əhatə edən dövrdə investisiya layihələri və məşğulluq arasındakı əlaqəni araşdırmışdır. Bu araşdırmada milli xərclər, iqtisadi böyümə və birbaşa xarici investisiyalar dəyişən olaraq daxil edilmişdir. ARDL kointeqrasiya və xəta düzəltmə modeli qurulmuşdur. Qurulan modelin nəticəsinə görə Türkiyəyə yatırılan birbaşa xarici investisiyalar ilə məşğulluq arasında uzunmüddətli və statistik olaraq mənalı bir əlaqə tapılmamışdır. Bu araşdırmaya görə, Türkiyəyə gələn investisiya layihələrinin işsizliyi azaldan bir təsiri yoxdur.

Ahmet Kurtaran Türkiyədə 2000-2016-cı illər arasında yatırılan investisiya layihələri ilə təsir edən dəyişənləri araşdırmışdır. Bu araşdırmadan ələdə edilən nəticəyə görə, Türkiyəyə birbaşa xarici investisiyalar cəlb edən ən vacib ünsürlərdən biri iqtisadiyyatın açıqlıq nisbətidir. Xarici ticarət həcmi ÜDM-yə nisbəti kimi ölçül C9n iqtisadiyyatın açıqlıq nisbəti artdıqca investisiya layihələri də artır. Digər vacib şərt stimulun yaradılması və fəaliyyət şərtləri götürülür, o cümlədən, vergi güzəştlərinin edilməsi, investisiyalara motivasiya yaradılması və qorunması səviyyəsi artdıqca ölkə xarici investorlar tərəfindən cəzbedici olur. Bundan başqa yuxarıda qeyd olunan dəyişənlər qədər olmasa da ÜDM-nin böyük olması xarici investorlar tərəfindən cazibədar görünür. Araşdırmadan o da məlum olur ki, xarici ticarət kəsinin azaldılması investisiya layihələrinin artım sürətinə təsir edən amillərdəndir.

Goldberg yaxın vaxtlarda işlədiyi çalışmaları investisiya layihələrinin məşğulluq üzərində böyük bir təsirə sahib olduğunu bildirmişdir. Goldbergə görə, birbaşa xarici investisiyaların məşğulluq üzərindəki təsiri investisiyaların hansı sahəyə yatırılmasından asılı olaraq dəyişə bilər. Onun görüşünə görə, birbaşa xarici investisiyalar əgər tam mülkiyyətə sahib müəssisəyə qoyulursa məşğulluq da artım baş verir. Bu yatırım rəqabət az olan sektora yatırılsa məşğulluğu daha çox artıracaqdır. Satın alınan mövcud müəssisələrdə isə daha az təsir edəcəkdir. Bundan başqa investorların yetərsiz olduğu ev sahibi ölkələrdə də birbaşa xarici investisiyaların məşğulluğa təsiri zəif olacaqdır.

İnvestisiya layihələrini araşdırarkən investisiya layihələrinin iqtisadi artıma təsirinə diqqət yetirmədən keçmək mümkün deyil. Bir çox elm adamları birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma təsirlərini araşdırarkən bəziləri müsbət, bəziləri mənfi təsirinin olduğunu, digərləri isə heç bir təsirinin olmadığını bildirmişlər.

Hsiao və Şen 23 İEOÖ-nin iqtisadiyyatlarını təhlil edərək ev sahibi ölkəni ÜDM-u ilə investisiya layihələri arasında qarşılıqlı əlaqə olduğunu təsbit etmişdir. Belə ki, investisiya layihələrinin 1% artması ÜDM-nin 0,048%, uzun müddətli dövrdə isə 7,54% artımına səbəb olmuşdur. Həmçinin, ÜDM-dəki 1%-lik artımı

qısa dövrdə investisiya layihələri də 2,11%, uzun dövrdə isə 34%-lik artımına gətirib çıxarmışdır.

Həmçinin Alfaro və Charlton da bu sahədə apardıqları araşdırmalarında investisiya layihələrinin iqtisadi artıma müsbət təsiri olduğunu müəyyən etmişdir. Belə ki, onlar 19 sektor üçün 2000-2015-ci illəri əhatə edən OECD ölkələrindəki sektorlardakı məlumatlara əsasən investisiya layihələri ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin panel veri analizi ilə incələmiş və bu qənaətə gəlmişlərdir.

Erçakar və Yılgör İEOÖ arasından seçdikləri 19 ölkənin 2000-2015-ci illəri əhatə edən investisiya layihələri və ÜDM məlumatlarını uzun dövr üçün əlaqəsini araşdırmışlar. Panel vahid kök testləri ilə gördükləri işlərin də investisiya layihələri ilə ÜDM arasında əlaqənin sabit olduğu görülmüşdür. Panel kointeqrasiya testi ilə məsələyə baxdıqda isə dəyişənlər arasında düz mütənasibliyin olduğunu müəyyən edilmişdir.

Azman-saini və Ahmad isə investisiya layihələrinin iqtisadi artıma təsirini reqresiya modeli ilə araşdırmışlar. Belə qərar almışlar ki, birbaşa xarici investisiyalar ilə iqtisadi artım arasında düz mütənasiblik əlaqəsi var.

Kadir Karagöz Türkiyə iqtisadiyyatında 2000-2015-ci illəri əhatə edən araşdırmasında belə qənaətə gəlmişdir ki, investisiya layihələri ilə məşğulluq arasında döz mütənasiblik vardır. O qeyd edirdi ki, işsizlik ictimai və fərdi nəticələri ilə böyük ölçülü təsirlərə malik bir faktordur. Dövlət öz vətəndaşlarına yüksək həyat səviyyəsi təklif etməlidir. Bunun üçün də, işsizliyi azaldan və məşğulluğu artıran sosial və iqtisadi siyasətlər həyata keçirməlidir. Yerli istehsal imkanlarının və yığımın kifayət qədər olmadığı İEOÖ-də investisiya layihələri işsizlik probleminin həll olunmasında mühüm rol oynayır.

Mustafa Emir də Türkiyə iqtisadiyyatı üzərində bir sıra araşdırmalar aparmışdır. Bu araşdırmalardan biri 2000-2015-cu illəri əhatə edən investisiya layihələri ilə ölkə riski, xaricə çıxışın olması, xarici ticarət kəsiri, ÜDM, siyasi risk və real valyuta məzənnəsi arasındakı əlaqənin araşdırılmasıdır. O Johansen kointeqrasiya analizi və xəta düzəltmə modelindən istifadə edərək ekonometrik model qurmuşdur. Araşdırmanın nəticəsi olaraq bu qənaətə gəlmişdir ki,

investisiya layihələri ÜDM və ölkə riski ilə düz, siyasi risk və xarici ticarət kəsirindən tərs asılıdır. Xaricə çıxışın olması nisbətindən və real valyuta məzənnəsindən asılı deyildir.

Tuman və Emmert apardıqları araşdırmada 2000- 2015-ci illərdə Yaponiyanın Latin Amerikası ölkələrinə qoyduğu investisiya layihələrinə təsir edən dəyişənlər ortaya qoymuşdur. Araşdırmanın nəticəsi olar aq müəyyən etmişdir ki, bazarın böyüklüyü, maliyyə və məzənnə siyasətləri, siyasi sabitlik, rəsmi inkişaf yardımları, real ÜDM, ixtisaslı iş qüvvəsinin çoxluğu, infilyasiya və idxalat kimimakroiqtisadi dəyişənlər birbaşa xarici investisiyaların qoyuluşuna təsir edir.

Aykut Ekinçi 2000-2015-cu illəri əhatə edən Türkiyə iqtisadiyyatını araşdırmış və investisiya layihələri ilə ÜDM və məşğulluq arasında nə kimi əlaqənin olduğunu ortaya qoymuşdur. Araşdırmanın nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, uzunmüddətli dövrdə ÜDM ilə birbaşa xarici investisiyalar arasında düz asılılıq vardır, lakin investisiya layihələri ilə məşğulluq arasında heç bir asılılıq yoxdur.

Azərbaycanda isə Məlahət Orucova 2000-2015-cu illəri əhatə edən ekonometrik model qurmuşdur. O öz modelində BXİ-yə təsir edən dəyişənləri istehlak zənbilinin indeksi, neftin dünya bazarındakı qiyməti və mənfəət vergisi olaraq təyin etmişdir. Göstərmişdir ki, qeyd olunan dəyişənlər BXİ-ni 77,9% izah edir. Müəllif həmçinin, BXİvə onun 1 gecikməsinin ÜDM-yə necə təsir etdiyini araşdırmışdır. Araşdırmanın nəticəsinə görə, Azərbaycanda BXİ ÜDM-ni 98% izah edir.

İqtisadi məktəblərdən, investisiya layihələri nəzəriyyələrindən, eləcə də ayrı-ayrı iqtisadçıların araşdırmalarından da göründüyü kimi, investisiyaların iqtisadiyyat üzərində danılmaz təsirləri vardır.

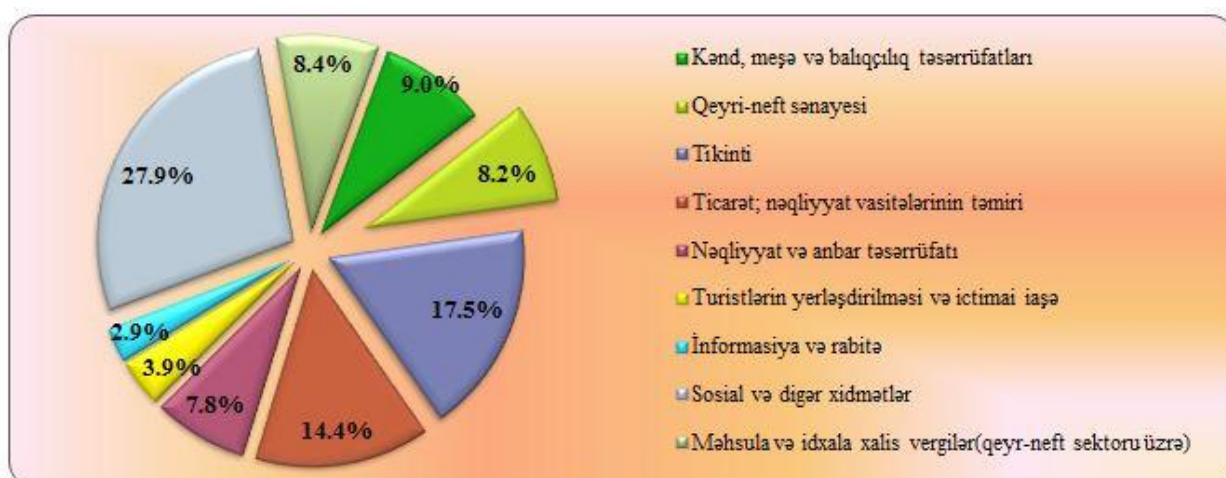
2.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının mövcud vəziyyətinin təhlili.

Müstəqilliyimizi əldə etdiyimiz gündən bu günə qədər həyata keçirilən əsas prioritet istiqamətlərindən biri dəqeyri-neft sektorunun inkişafı məsələsi olmuşdur.

Hələ 2000-cı illərin əvvəllərində ölkənin böyük neft ehtiyatlarının olduğu bilinirdi. Ənənəvi olaraq sovet dövründə hasil olunan neftin müstəqillik dövründə bütün çətinliklərə baxmayaraq davam etdiyi görülmüşdür. Lakin, ölkənin gələcəyinin bu sərvət üzərində qurula bilməyəcəyi qeyd olunmuş və xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı davamlı olaraq gündəmə gətirilmişdir. Professor C.A Stiklirz özündə də Azərbaycan neftinin iyirmi beş il müddətinə çatacağını bildirmiş və vurğulamışdır ki, bu imkan bir dəfə verilir və ondan istifadə edib digər sahələri canlandırmaq lazımdır. [20.s.211].

2015-ci ilə qədər neftdən gələn gəlirlərin bir hissəsi hesabına olsa da qeyri-neft sektorunda gözlənilən qədər olmasa da artım müşahidə olunmuşdur. Dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi mühüm şərtidir. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə iqtisadi artımın əsas səbəbi qeyri-neft sektoruna cəlb olunan investisiyalar və bu sektorla əlaqəli tikinti işlərinin artırılmasının payına düşür.

Qrafik 2.1 ÜDM-nin strukturu (2017-ci il)



Mənbə: İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin nəşrləri. 2017-ci il (www.economy.gov.az/article/reports/21519)

2003-cü ildən başlayaraq qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki artan payı diqqət çəkir. ÜDM-nin həcimində qeyri-neft sektorunun payı cədvəl 2.1 də daha aydın görə bilərik.

Cədvəl 2.1. Qeyri-neft sektorunun illər üzrə ÜDM-dəki payı (mln manat)

	2005	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
əvvəlki ilə nisbətə (%-lə)	126,4	105,0	100,1	102,2	105,8	102,8
Qeyri-neft sektoru	6055,1	19179,0	23196,1	26864,4	30525,9	33038,3
əvvəlki ilə nisbətə (%-lə)	108,3	107,9	109,4	109,7	110,0	107,0
Qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı (%-lə)	48,4	45,2	44,5	49,1	52,5	56,0

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts)

Cədvəldən göründüyü kimi 2017 ci ildə həmin bölmənin ÜDM-dəki həcmi 33038,3 milyon manat təşkil edir ki, bu da 2005-ciildəki eyni göstəricisindən 5,46 dəfə çoxdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunda hər il artım baş vermişdir. Baxmayaraq ki, 2005-ci ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 48,4%, həcmi isə 6055,1 milyon manat, 2010-cu ildə isə 45,2%, həcmi isə 19179,0 milyon manat təşkil edir, faiz olaraq bu azalmanın səbəbi neftin qiymətlərində baş vermiş artımla əlaqədardır, belə ki, neftin qiymətinin artması onun ÜDM dəki payının da artımına səbəb olmuşdur. 2017-cü ildə isə qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 56,0% təşkil etmişdir. Neftin dəyərdən düşdüyü bir vaxtda qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı daha da artacaqdır.

2017-cü ilin sonlarından etibarən neftin ucuzlaşması ilə ÜDM-dəki payı da azalmağa başlamışdır. Nəticədə ÜDM-dəki 4,9%-lik artım da qeyri-neft sektorunun mühüm rolu olmuşdur. Son illərdə neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunun müəyyən sahələrində inkişaf baş vermişdir. Son 12 ildə bu sektoru 2,5 dəfədən çox artımı biz müşahidə edirik.

Təbiidir ki qeyri-neft sahələrinin inkişafı neft gəlirləri hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər mühüm rol oynamışdır. İqtisadiyyatın diversifikasiyası və həmin sahələrinin inkişafına nail olmaq yolunda ölkə prezidentinin imzaladığı sərəncamlar və təsdiqi tapmış inkişaf proqramları

əsasında kiçik və orta sahibkarlıq dəstəklənməsi, bu fəaliyyətlə məşğul olan sahibkarlara güzəştli kreditlərin ayrılmasına, kənd təsərrüfatına kreditlərin verilməsinə, həmçinin öz ərazisində nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun yenidən qurulmasına milyardlarla dollar xərclənmiş, investisiyalar qoyulmuşdur. Hazırda ölkədə qeyri-neft məhsulları, o cümlədən elektirik maşınları və avadanlıqları, həmçinin onların hissələri, tikinti materialları, kimya sənayesi məhsulları, toxuculuq məhsulları, kənd təsərrüfatı malları istehsalında xeyli canlanma baş vermişdir.

Struktur qədər əhəmiyyətli məsələlərdən biri də məhz qeyri-neft sektorunun mövcud vəziyyəti, o cümlədən qeyri-neft sektorunun sahələri üzrə yatırılan investisiyaların mövcud vəziyyəti xeyli əhəmiyyətlidir. Hazırda ölkəmizdə kənd təsərrüfatı qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahə sayılır. Beynəlxalq maliyyə inistutları ölkədə kənd təsərrüfatının çox böyük əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd edirlər. Hazırda ölkə əhalisinin 44%-i kənd təsərrüfatında çalışır, məhz buna görə də Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən tədbirlər hazırlanıb həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki həcimi illər üzrə artım göstərmişdir. Bunu daha aydın cədvəl 2.2 də görmək olar.

Cədvəl: 2.2. Kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-də payı (mln. manat)

	2005	2007	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	28360,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Kənd təsərrüfatı	1137,9	1901,0	2179,5	2344,6	2643,5	2813,7	3122	3111
ÜDM-də payı (%-lə)	9,8	7,2	6,6	5,9	5,4	5,5	5,7	5,7

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts)

Cədvəldən də gördüyümüz kimi 2017-cü ildə kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki həcmi 3111,0 mln manat, ÜDM-dəki payı isə 5,7% təşkil etmişdir. 2016-ci ilin kənd təsərrüfatı ili elan olunması da təsadüfi olmamışdır. Son 3 ildə aqrar sahənin ümumi məhsulunun artım tempi ortalama 2,5% təşkil etmişdir. 2017-ci il “kənd

təsərrüfatı ili” çərçivəsində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün konkret işlər görülmüşdür. Bunun nəticəsi olaraq 2018-ci ilin ilk yarısında ölkənin aqrar sektorunda 2 mlrd 648,6 mln manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq göstəricilərindən 7,3% çoxdur. Aqrar sahənin inkişafı “2010-2017 ci illər üzrə Azərbaycanda əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün etibarlı təminatın təmin edilməsi üzrə Dövlət Proqramı”-nın tədbirləri sayəsində daha da sürətlənmişdir. Bu istiqamətdə dövlət büdcəsindən 25 mln manat vəsait ayrılmışdır. 2017 ci ilin “Kənd təsərrüfatı ili kimi elan olunması da bu məqsədə xidmət etmişdir. Kənd təsərrüfatı sahəsində mövcud potensialın səmərəli istifadəsi istiqamətində həyata keçirilən mühüm işlər nəticədə ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına öz tövhesini verməyə davam edir. Aşağıdakı cədvəldə ölkəyə yatırılan BXİ və onların içərisində kənd təsərrüfatının payının necə olduğunu aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2.3. Kənd təsərrüfatına qoyulan Birbaşa Xarici İnvestisiyalar (mln manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
K/T-na qoyulan BXİ	10,8	13,7	0,9	5,7	12,3	14,1

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/agriculture)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2008-ci ilə qədər kənd təsərrüfatına qoyulan BXİ-də bir artım baş vermişdir. 2008-ci ildə baş verən dünya maliyyə böhranının təsiri ilə kənd təsərrüfatına yatırılan BXİ-də da bir azalma baş vermişdir. Lakin 2012-ci ildən etibarən kənd təsərrüfatına yatırılan investisiyalar artaraq 2017-ci ildə 14,1 milyon manat təşkil etmiş ki, bu da ötən illərlə müvafiq göstəricidən 14,6% çox olmuşdur. Kənd təsərrüfatına cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyalar, ölkəyə yatırılan bütün xarici investisiyaların yalnız 0,29% ni təşkil edir.

Qeyri-neft sektorunun, eləcə də aqrar sahənin inkişafında qeyri-neft sənayesi əsas rol oynayır. Belə ki, qeyri-neft sənayesinin inkişafı kənd təsərrüfatının istehsal etdiyi xammalı hazır məhsula keçirməsində mühüm mərhələdir. 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan olunması və bununla bağlı təsdiq edilmiş tədbirlər planının həyata keçirilməsi qeyri-neft sənayesinin inkişafına yeni impuls vermişdir. Sənaye ili çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər planı öz müsbət nəticələrini göstərməyə başlamışdır. Qeyri-neft sənayesinin mövcud vəziyyətini cədvəl 2.3. də görə bilərik.

Cədvəl: 2.4. Qeyri-neft sənayesinin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Qeyri-neft sənayesi	918,0	2439,8	2460,0	3030,7	3470,3	3651,5	4052,0
ÜDM-də payı (%-lə)	7,9	7,4	6,2	6,1	6,7	6,7	6,5

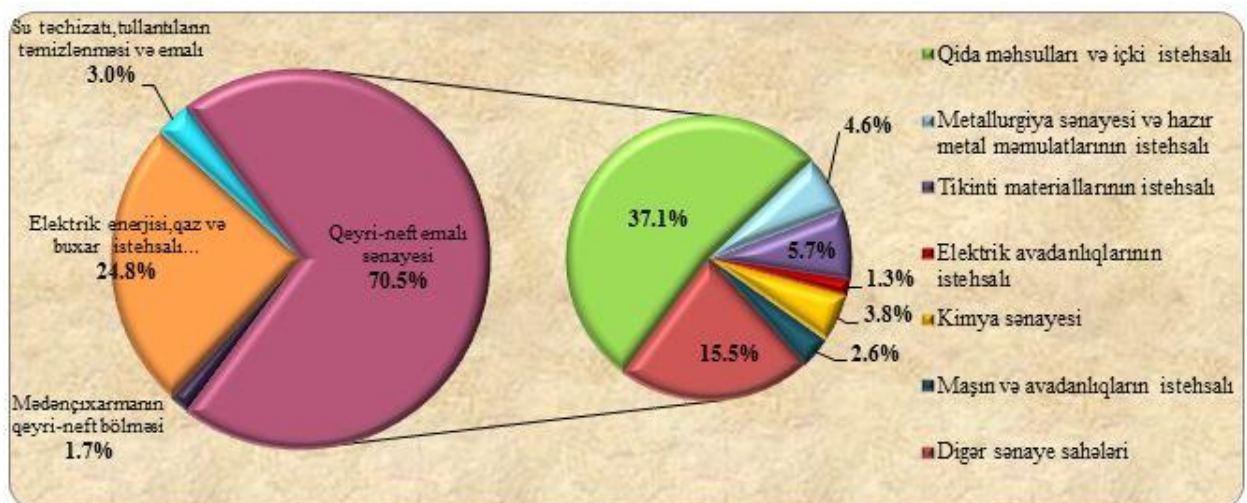
Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts)

Cədvəldən gördüyümüz kimi 2017-cü ildə qeyri-neft sənayesinin ÜDM-dəki həcmi 4052,0 mln manat təşkil etmişdir ki, bu da 2005-ci ildəki göstəricisindən 4,4 dəfə çoxdur. 2018-ci ilin birinci yarısında Azərbaycanda 13 mlrd 276,5mln manatlıq sənaye məhsulu istehsal olunmuşdur ki, bu əvvəlki ilin eyni göstəricilərindən 3,8% çoxdur. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş ardıcıl məqsədli tədbirlər sayəsində qeyri-neft sənayesində nisbətən inkişaf baş vermişdir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, təkcə 2015-ci ilin altı ayı ərzində ölkədə 3 mlrd 669,4 mln manatlıq qeyri-neft üzrə sənaye məhsulu istehsal edilmiş ki, bu isə əvvəlki ilin müvafiq göstəricilərindən 14,1% çoxdur. Həmçinin onu da qeyd edək ki, ölkədəqəbul olunmuş Azərbaycanda sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramıqarşıdakı illər üçün qeyri-neft sənayesinin inkişafına təkan verə bilər.

2017-ci ildə sənaye sahəsində istehsal olunmuş mallar üzrə ümumi buraxılış 26,2 milyard manat təşkil etmişki, bu da ötən ilin müfəviq göstəricilərindən 2,4% çox olmuşdur. Qeyri-neft sənayesi üzrə ümumi buraxılış isə 7,7 milyard manatı təşkil etmişdirki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisindən 8,4% çox olmuşdur. Qeyd edilən dövrdə qeyri-neft sektorunda istehsal olunan bütün sənaye məhsullarının xüsusi çəkisi ötən ilin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisədə 6,3% artaraq 29,3%-ə çatmışdır. Qeyri-neft sənayesinin içərisində mədənçıxarma sənaye məhsullarının payı 1,7% və ya 130,4 mln manat, emal sənayesinin payı 70,5% və ya 5398 mln manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalının payı 24,8% və ya 1897 mln manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı 3% və ya 234,9 mln manat təşkil etmişdir. Daha ətraflı aşağıdakı qrafikdən görmək mümkündür.

Qrafik 2.2. 2017-ci ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu



Mənbə: İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin nəşrləri, 2018-ci il.
www.economy.gov.az/article/reports/21519

Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində artım qeydə alınmışdır. Belə ki, qida məhsulları istehsalında 2,9%, tikinti materialları istehsalında 6,3% maşın və avadanlıqların quraşdırılması və onların təmiri sahəsində

2,7 dəfə, kimya sənayesində 43,2%, elektrik avadanlıqları istehsalında 1,8%, hazır metal məmulatları istehsalında 54,1%, komputer, elektron, optik məhsullar istehsalında 2,1 dəfə, ağac emalı və ağac məhsullarının istehsalında 67,3%, mebel istehsalında 10,1%, kağız və karton istehsalında 7,5%, avtomobil və qoşqu

istehsalında 4,6% artım baş vermişdir. Qeyd olunan dövrdə ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitalla yatırılmış investisiyaların 55,1%-i və ya 8796,3 mln manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Ümumi investisiyaların 7,7%-i və ya qeyri-neft sektoruna yatırılan investisiyaların 14%-i və ya 1229,2 mln manatı qeyri-neft sənayesi sektoruna yatırılmışdır.

Ölkəyə yatırılan xarici investisiyaların böyük hissəsini sənaye sahəsinə yatırılan investisiyalar təşkil edir. Bu sənaye sahələri içərisində emal sənayesi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilməlidir ki, son illər anca neft-qaz sənayesi sahəsində deyil, eləcə də qeyri-neft sənayesi sahəsində inkişafına BXİ yönləndirilmişdir. Belə ki, “Xırdalan Pivə” zavodu, “Bakı Tütün kombinatı”, “Bakı elektroqaynaq” müəsisəsi, “bakı Coca-cola botlers LTD”, “Caspian Fish Co”, “Holcim” sement zavodu, “Norm” sement zavodu, “Baku Steel Company”, “MPRO Milk Plant”, “Bakı Gəmiqayırma zavodu” və s. bu kimi qeyri-neft sənayesi müəsisələrinə BXİ cəlb edilərək yenidən qurulmuş və ya təkmilləşdirilmişdir. Aşağıdakı cədvəldə verilən məlumatlara əsasən emal sənayesinə yatırılan xarici investisiyaların vəziyyəti daha ətraflı təhlil edilə bilər.

Cədvəl 2.5. Emal sənayesinə yatırılan BXİ (mln manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
Emal sənayesinə qoyulan BXİ	17,8	43,1	1,1	0,08	0,2	0,9

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
(www.stat.gov.az/menu/4/e-reports/az/04/004.php)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-ci ilə qədər bu sahəyə qoyulan BXİ-də bir artım baş versə də 2017-cu ildən etibarən bu sahəyə yatırılan investisiyaların həcmi bir milyonu keçməmişdir.

2.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təhlili əsasında tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan addımlar içərisində turizm də özünə məxsus yer tutur. Elə buna görə də son illərdə turizmin inkişafına maraq xeyli armışdır. Ölkədə turizm potensialından tam və səmərəli istifadə etmək üçün geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Bakıda və regionlarda müasir turizm obyektləri tikilib istifadəyə verilir, xidmətlərin səviyyəsində xeyli artım müşahidə edilir. Bu artımı cədvəl 2.4. də daha yaxından izləyə bilərik.

Cədvəl: 2.6. Turizm sahəsinin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Turizm	70,5	343,6	442,7	757,2	897,4	1069,2	1277,7
ÜDM-də payı (%)	0,6	1,0	1,1	1,5	1,8	2,0	2,3

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
(www.stat.gov.az/source/tourism/)

Cədvəldən gördüyümüz kimi turizm sahəsində hər il artım baş vermişdir. 2017-ci ildə turizm sahəsinin ÜDM-dəki həcmi 1277,7 mln manat olmuşdur ki bu da 2005-ci ilin eyni göstəricisindən 18 dəfə çoxdur. 2017-ci ildə turizmin ÜDM-dəki payı 2.3% təşkil etmişdir.

Azərbaycan zəngin turizm potensialına malikdir, belə ki, ölkə ərazisində dağ meşələri, düzən meşələri, dağ buzlaqları, çaylar və şlalələr, tarixi abidələr, ölkənin şərqində 825 km məsafədə dənizlə əhatə olunması güclü turizm potensialından xəbər verir. Ölkənin turizm potensialından geniş istifadəsi ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payının artımına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bütün bunlardan geniş istifadə ölkəyə böyük gəlirlər vəd edir.

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün turizm sahəsinin inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımla bu sahəyə BXİ-nin həcmi artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkənin turizm sahəsində isə BXİ-nin

vəziyyəti qənaətbəxş deyildir. Bunu aşağıdakı cədvəldə daha aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2.7. Turizm sahəsinə yatırılan BXİ (mln manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
Turizimə qoyulan BXİ	2,5	0	0	0,02	0	0

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
(www.stat.gov.az/source/tourism/)

Cədvəldən göründüyü kimi, ancaq 2016-ci ildə turizm sahəsinə 2,5 milyon manat birbaşa investisiya qoyulub, növbəti illərdə demək olar ki, bu sahəyə BXİ ya tırılmamışdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafında ən yeni sahələrdən sayılan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə 2017-ci ildən başlayaraq İKT sahəsində ciddi artım baş vermişdir. Ölkəmizin kosmosa peyk göndərməsi ilə bu sahənin də ÜDM-də, həmçinin qeyri-neft sektorundakı payı, eləcə də bu sahəyə qoyulan yerli və xarici investisiyalar artmışdır. Bu artımı cədvəl 2.5. də daha aydın görə bilərik.

Cədvəl: 2.8. İKT-nin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
İKT	266,3	669,2	791,6	828,9	945,1	1011,9	1067,6
ÜDM-də payı (%-lə)	2,3	2,0	2,0	1,7	1,8	1,9	2,0

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
(www.stat.gov.az/source/communication)

Cədvəldən də göründüyü kimi son 9 il ərzində İKT sahəsində nəzərə çarpan artım baş vermişdir, belə ki, 2017-ci ildə İKT-nin ÜDM-dəki həcmi 1067,6 mln manat olmuşdur ki, bu da 2005-ci ilin eyni göstəricisindən 4 dəfə çoxdur. 2018-ci ilin ilk 6 ayı ərzində informasiya və rabitə müəssisələri əhali, müəssisə və təşkilatlara 771,8 mln manatlıq xidmət göstərmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq

göstəricilərindən 10,7% çox olmuşdur. Bu sahə ölkəmiz üçün yeni sahə olduğundan bu sahəyə qoyulan investisiyalar günü gündən artır. Bu sahə ölkəmiz üçün yeni sahə olduğundan bu sahədə rolu çox əhəmiyyətlidir. Lakin, bu sahədə BXİ-nin vəziyyəti qənaətbəxş deyildir. Bununla aşağıdakı cədvəldə daha yaxından tanış ola bilmək mümkündür.

Cədvəl 2.9. İKT sahəsinə yatırılan BXİ (mln. manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
İKT-yə qoyulan BXİ	80,8	31,7	0	49,4	0	0

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/communication)

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2006-cı ildə İKT sahəsinə yatırılan BXİ 80,8 milyon təşkil etmiş və sonrakı illərdə bu səviyyəyə ə bir daha çatmamışdır. Son iki ildə isə bu sahəyə heç bir xarici investisiya yatırılmamışdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafında müasir istiqamətlərdən biri olaraq alternativ energetika sahəsi mühüm yer tuta bilər. Ölkədə enerji təminatını həyata keçirmək üçün günəş və külək enerjisindən geniş istifadə edilməlidir. Təbiidir ki, ilk əvvəl günəş və külək enerjisi alınması üçün avadanlıq xaricdən gətirilməli olacaq, lakin sonrakı inkişafında Azərbaycanda da bu avadanlıqların istehsalı həyata keçirilə bilər və bu da öz növbəsində qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payına öz təsirini göstərəcəkdir.

Cədvəl: 2.10. Tikinti sahəsinin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Tikinti	1126,8	2554,3	3439,7	4141,0	5507,9	6753,7	7397,1
ÜDM-də payı (%-lə)	9,7	7,8	8,7	8,4	10,7	12,4	13,5

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/construction)

Cədvəldən də gördüyümüz kimi son illərdə tikinti sektorunda sürətli artım baş vermişdir. 2017-ci ildə tikinti sahəsinin ÜDM-dəki həcmi 7397,1 mln manat olmuşdur ki, bu da 2005-ci ilin müvafiq göstəricisindən 6,6 dəfə çox olmuş və ÜDM-dəki payı 9,7%-dən, 13,5%-ə çatmışdır. Tikinti sahəsinə BXİ-nin cəlb edilməsi uyğun olaraq digər sahələrinə inkişafını zəruri edir. Aşağıdakı cədvəldə tikinti sahəsindəki BXİ-nin artım dinamikasını görmək mümkündür.

Cədvəl 2.11. Tikinti sahəsinə yatırılan BXİ (mln manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
Tikintiyə qoyulan BXİ	5,5	10,2	60,9	109,8	188,1	299,4

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/construction)

Cədvəldən göründüyü kimi, tikinti sahəsinə yatırılan BXİ-də daim artım baş vermişdir. 2017-cü ildə tikinti sahəsinə 299,4 milyon birbaşa xarici investisiya yatırılmışdır ki bu da ötən ilin müvafiq göstəricilərindən 59% çoxdur. 2017-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici investisiyaların içərişində tikinti sahəsinə qoyulan BXİ-nin payı isə 6,1% təşkil edir.

Ticarət və sosial xidmət sahəsinin ÜDM-dəki payı, eləcə də qeyri-neft sektoru içərisindəki payı artmaqdadır. Ölkədə əhəlinin mal və xidmətlərə olan tələbatını ödəmək üçün çoxlu sayda kiçik biznes, orta biznes sahələri yaradılmış və inkişaf etdirilmişdir. Ölkədə bu sahədə risklərin aşağı olması kifayət qədər bazar və infrastrukturunun olması investorların diqqətindən yayınmamışdır. Son illərdə bu sahədə xeyli irəliləyişlər baş vermişdir. Bu sahənin mövcud vəziyyətinə cədvəl 2.7. də göstərilməkdədir.

Cədvəl: 2.12. Ticarət sahəsinin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Ticarət	760,0	2380,9	2724,6	3283,7	3654,0	4148,9	4645,9
ÜDM-də payı (%)	6,6	7,3	6,9	6,7	7,1	7,6	8,5

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/trade)

Cədvəldən də göründüyü kimi ticarət sahəsində də nəzərə çarpan irəliləyiş var. Belə ki, 2017-ci ildə ticarət sahəsi nin ÜDM-dəki həcmi 4645,9 mln manat olmuşdur ki, bu da 2005-ci ilin müvafiq göstəricisindən 6,1 dəfə çox olmuşdur. Ticarət sahəsinin ÜDM-dəki payı isə 8,5%-ə çatmışdır.

Qeyri-neft sektorunun, o cümlədən qeyri-neft sektorunun digər sahələrinin inkişafında nəqliyyatın böyük rolu olmuşdur. Nəqliyyat sahəsinin ÜDM-dəki artan payı cədvəl 2.8. də daha ətraflı təsvir edilmişdir.

Cədvəl: 2.13. Nəqliyyat sahəsinin ÜDM-də payı (mln manat)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2017
ÜDM	12522,5	35601,5	42465	52082	54743,7	58182	58977,8
Nəqliyyat	650,9	2402,8	2368,7	2658,8	2693,6	2568,9	2553,1
ÜDM-də payı (%)	5,6	7,3	6,0	5,4	5,3	4,7	4,8

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/transport)

Cədvəldən də göründüyü kimi 2017-cü ildə bu sahə ÜDM-yə 2553,1 mln manat əlavə dəyər qatmışdır ki, bu da 2005-ci ildəkindən 3,9 dəfə çoxdur. Bundan başqa bir sıra transmilli nəqliyyat layəhələri - Bakı-Tiblisi-Qars dəmir yolu xətti, TRASEKA qədim ipək yolunun bərpası, Şimal-cənub nəqliyyat dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi, Bakı-Tibilisi-Ceyhan, Bakı-Tibilisi-Ərzurum boru kəməri nəqliyyat xəttləri və s., avtomobil magistrallarının tikintisi və yenidən qurulması,

regionlarda və kəndlərdə yolların çəkilməsi və köhnələrin bərpası və s. işlər həyata keçirilmişdir.

Bakı şəhərinin nəqliyyat sisteminin inkişafı göz önündədir. Burada körpülər, tunellər, magistral yollar, yeraltı və yerüstü piyada keçidləri inşa edilmiş, həmçinin sənişin daşınmasında avtobusların çoxaldılması, kartla işləyən avtobusların xəttlərə buraxılması, metrolara yeni qatarların buraxılması, yeni stansiyaların istifadəyə verilməsi nəqliyyat sektorundakı inkişafdan xəbər verir.

Nəqliyyat sektorunun da inkişafına BXİ-nin böyük rolu vardır. Nəqliyyat sahəsinə yatırılan BXİ aşağıdakı cədvəldə daha ətraflı təsvir edilmişdir.

Cədvəl 2.14. Nəqliyyat sahəsinə yatırılan BXİ (mln manat)

	2006	2008	2010	2012	2013	2017
Xarici İnvestisiyalar	3333,1	2241,9	2406,5	3258,9	4671,9	4903,6
Nəqliyyata qoyulan BXİ	169,3	171,3	395,1	351,9	464,2	313,2

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/transport)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2017-ci ildə nəqliyyat sahəsinə yatırılan investisiyaların həcmi əvvəlki illə müqayisədə azalsa da 2006-cı illə müqayisədə 2 dəfəyə yaxın artmışdır. 2014-cü ildə nəqliyyat sektoruna yatırılan BXİ ümumilikdə ölkəyə yatırılan xarici investisiyaların 6,3%-ni təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunun neft sektorundan fərqli bir xüsusiyyəti var, belə ki, neft sektorunun inkişafı xarici bazardan asılıdır. Xarici bazarda neftin dəyərlənməsi və dəyər itirməsi onun ÜDM-dəki payının artıb azalmasına birbaşa təsir edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı əsasən bu sektora cəlb edilən investisiyalardan, daxili tələbin dəyişməsindən və ölkənin struktur institusional islahatlarından asılıdır. Neft sektoruna nisbətən qeyri-neft sektoruna xarici investisiya cəlbi çox çətindir. Buna görə də qeyri-neft sektoruna daha çox xarici investisiya cəlb etmək üçün bu sahədə güclü islahatlar keçirmək lazımdır.

Ölkə iqtisadiyyatına BXİ-nin cəlbədiciyini daha da artırmaq məqsədilə dövlət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Hazırda dövlət biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, iqtisadi islahatlar keçirməsi qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün və bununla əlaqədar bir çox tədbirlər həyata keçirir.

Ölkənin investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə investorlarının hüquqlarının və mənafelərinin müdafiə olunması mülkiyyət toxunulmazlığı, xarici və yerli investorlara eyni şəraitin yaradılması, Appelyasiya şurasının təşkili, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investorların müdafiə olunması haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan təftişlərin dayandırılması haqqında” bir sıra qanunlar və normativ sənədlər qəbul edilmişdir.

Bundan başqa ölkə iqtisadiyyatına, xüsusilə, qeyri-neft sektoruna BXİ-nin cəlb edilməsi üçün investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ölkə prezidentinin “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflıq təmin edilməsi haqqında” 19 oktyabr 2015-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq dövlətin təhlükəsizliyi məsələləri ilə bağlı halların istisna olmaqla lisenziyaların verilməsi “ASAN xidmət” mərkəzlərinə həvalə olunmuşdur. Bundan başqa investisiya mühitinin cəlbədiciyini artırmaq məqsədilə ölkə prezidentinin verdiyi “Lisenziya sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 25 dekabr 2015-ci il tarixli fərmanına əsasən lisenziya tələb olunan fəaliyyət

növləri 59-dan 37-yə qədər endirilmiş, bütün qüvvədə olan lisenziyalar müddətsiz elan olunmuşdur, yeni lisenziyalar da müddətsiz olaraq verilməyə başlanılmış, lisenziyaların alınmasına görə dövlət rüsumu 2 dəfəyə qədər, regionlarda isə 4 dəfəyə qədər azaldılmış, o cümlədən, lisenziya verən orqanların sayı 24-dən 4-ə qədər endirilmiş, lisenziyaların verilmə müddəti isə 15 gündən 10 günə salınmış, həmçinin lisenziyaların verilmə proseduru sadələşdirilmişdir.

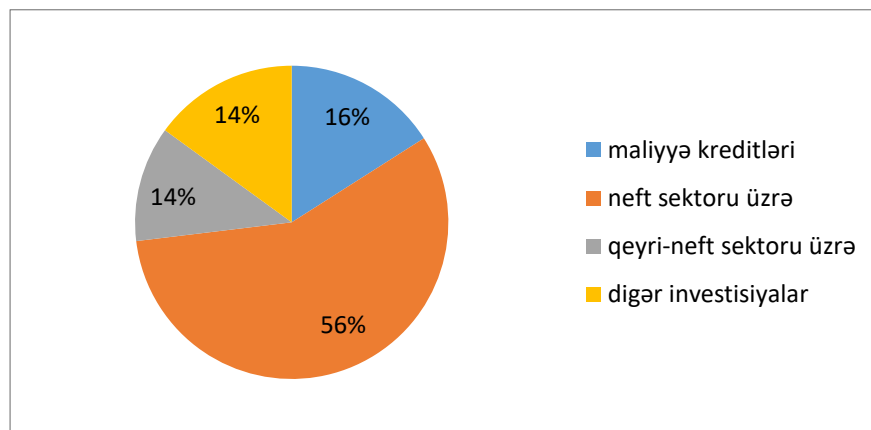
Ölkənin investisiya mühitinin əlverişliliyini təmin etmək məqsədilə yerli və xarici investorların “bir pəncərə” sistemi tətbiq edilərək qeydiyyatdan keçmə proseduru sadələşdirilmişdir, həmçinin elektron xidmətlərin tətbiqi ilə bu

prosedurlar daha da sürətləndirilmiş, vergi bəyannamələrinin isə elektron qəbuluna başlanılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatını xarici investorlar üçün cazibə hala gətirmək məqsədilə ölkə prezidenti “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi haqqında” fərman imzalamışdır. Həmin fərmana əsasən investisiya təşviqi sənədini əldə etmiş investorlar mənfəət və gəlir vergisinin 50%-dən, mülkiyyətində olan əmlaka görə əmlak vergisindən, istifadəsində olan torpaqlara görə torpaq vergisindən, idxal etdikləri texnoloji avadanlıqlar, texnika və qurğulara görə əlavə dəyər vergisindən və idxala görə dövlət rüsumlarından 7 il müddətinə azad edilmişlərdir. Ölkə prezidentinin Qeyri-neft məhsullarının ixrac olunmasının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlərin görülməsi haqqında 1 mart 2016-cı il tarixli fərmanı ilə qeyri-neft məhsulları ixrac edərkən gömrük bəyannaməsində nəzərdə tutulan dəyərin 3%-i ixrac təşviqi kimi investora ödəniləcəkdir.

Ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan investisiyaların böyük hissəsini isə neft-qaz sənayesinə yatırıldığını bilirik. Bunu daha aydın şəkil 2.2-də də görə bilərik.

Qrafik: 2.3. Xarici investisiyaların strukturu (%-lə)



Mənbə: ARDSK-nin nəşrləri, 2017-ci il.

(www.stat.gov.az/menu/6/catalogue_st_p/catalogue_2017)

Şəkildən də göründüyü kimi ölkəyə cəlb olunan xarici investisiyaların 56%-i neft sektorunun payına düşür. Onu qeyd edək ki, qeyri-neft sektorunun artım sürəti, neft sektorunun artım sürətindən daha yavaş gedir, çünki neft sektoruna daha çox xarici investisiya cəlb edilir.

Qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafında xarici investisiyaların rolu danılmazdır. Neftin ucuzlaşması nəticəsində qeyri-neft sektorunun inkişafına ayrılan daxili investisiyalar daha da azalacaqdır. Bunun nəticəsi olaraq qeyri-neft sektorunda bir kiçilmə baş verə bilər. Bele vəziyyətdə xarici investisiyaların cəlbinin stimullaşdırılması zəruridir. Son illərdə qeyri-neftsektoruna qoyulan BXİ-nin həcmində artım nəzərə çarpır. Bu artımı cədvəl 2.9.-da daha aydın görə bilərik.

Cədvəl:2.15. İqtisadiyyata yönələn investisiyalar (mln manat)

	2005	2010	2011	2012	2013	2017
İnvestisiyalar bütü mənbələr üzrə	6733,4	14118,9	17048,8	20251,1	21448,2	21890,6
Xarici investisiyalar	4628,5	6619,7	6849,8	8102,7	8269,3	9175,6
BXİ	4030,4	3614,9	4293,8	5382,3	5976,2	8049,2
Qeyri-neft sektorunda BXİ	230,5	659,6	886,0	1094,5	1041,0	1318,5

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

(www.stat.gov.az/source/finance)

Cədvəldən gördüyümüz kimi 2017-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına 21890,6 mln manat investisiya qoyulmuşdur. Bunun da 9175,6 mln manatı xarici investisiyalar təşkil edir. Bunun da yalnız 14%-i qeyri-neft sektoruna birbaşa investisiya şəklində yatırılmışdır. Buna baxmayaraq 2017-cü ildə qeyri-neft sektoruna yatırılan BXİ 2005-ci ilin uyğun göstəricisindən 5,7 dəfə çox olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, 2018-ci ilin birinci yarısında ölkə iqtisadiyyatına bütövlükdə 3,8 mlrd investisiya qoyulub ki, bunun da yalnız 0,8 mlrd dolları xarici investisiyalardır. Neft gəlirlərinin azaldığı bir vaxtda xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün dövlət öz dəstəyini göstərməlidir, həmçinin xarici investisiyalar lazimi səviyyədə qorunmalı və nəhayət Azərbaycan xarici investisiyaların qorunması baxımından etibarlı ölkəyə çevrilməlidir.

III Fəsil. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının öyrənilməsinin prespektiv istiqamətləri.

3.1. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının prespektiv istiqamətlərinin elmi əsaslarla öyrənilməsi.

Ölkəmiz yeraltı və yerüstü sərvətlərinə görə zəngin, oxumaq-yazmaq nisbəti yüksək, istiqamətini qərbə çevirmiş inkişaf səyi göstərən bir respublikadır. Müstəqilliyini qazandıqdan sonra əksər dünya ölkələri ilə dərhal hər sahədə protokollar və razılaşmalar imzalamışdır.

Bu gündə daxil olmaqla imzalanan razılaşmalara bir mənalı olaraq əhəmiyyət qazandırıldığı deyilə bilməz. Yenidən dirçəlmə işləri, birgə infrastruktur əskiklikləri, hüquqi boşluqlar, məhkəmə qərarlarının tətbiq olunmasının gecikməsi, dövlətdə davamlılıq qanununa uyğun gəlməmə, qeyri-təkmil rəq abət, bəzi BMT ölkələriylə edilən sərbəst ticarət razılaşmaları Azərbaycanla və digər ölkələr arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin istənilən səviyyəyə çıxmasınamaneətdir.

2013-cü il Türkiyə və Azərbaycan arasında enerji əlaqələrində əsas məqamlar “Şahdəniz-2” üzrə yekun investisiya müqaviləsinin imzalanması və TANAP-da bu ölkənin payının 30 faizə çatdırılması oldu. Artımdan öncə Türkiyənin layihədə payı 20 faiz idi.

“Şahdəniz-2” -yə gəlincə, yatağın işlənməsinin ikinci mərhələsi çərçivəsində ildə 16 milyard m³ qaz hasil etmək planlaşdırılır ki, bunun da 6 milyarda yaxın m³-i Türkiyəyə 10 milyard m³-i isə Avropaya tədarük ediləcək. 2013-cü il dekabrın 17-də Bakıda Albaniyanın, Bolqarıstanın, Gürcüstanın, Xorvatiyanın, Monteneqronun, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının, İtaliyanın, Türkiyənin, Avropa İttifaqının, ABŞ-ın dövlət, hökumət rəhbərlərinin və digər yüksək vəzifəli şəxslərin iştirakı ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının işlənilməsi layihəsinin ikinci mərhələsi üzrə yekun investisiya qərarı, “Azərbaycan Respublikası, Albaniya Respublikası, Xorvatiya Respublikası və Monteneqro arasında Cənub-Şərqi

Avropada “Cənub Qaz Dəhlizi” -nin həyata keçirilməsi sahəsində əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu”, həmçinin Dövlət Neft Şirkəti ilə “Şahdəniz” üzrə Hasil edilən məhsulun Pay Bölgisi Sazişi üzrə əməliyyat konsorsiumunun operatoru olan BP şirkəti arasında “Şahdəniz-2” üzrə yekun investisiya qərarı imzalandı.

Yekun investisiya qərarına əsasən, Azərbaycan və Gürcüstanın ərazisi boyunca Cənubi Qafqaz Boru Xəttinin genişləndirilməsi Türkiyənin sərhədləri daxilindən keçən Trans-Anadolu Qaz Boru Kəmərinin və Yunanistan, Albaniya ərazisindən keçərək İtaliyaya uzanan Trans-Adriatik Boru Kəmərinin tikintisi ilə bağlı planlar reallaşacaq. Bu layihələr eyni zamanda Azərbaycan qazını Bolqarıstana ötürəcək infrastruktur, Avropaya yeni bir “Cənub Qaz Dəhlizi” açacaq. “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin həyata keçirilməsi həmçinin Avropa üçün də yeni coğrafi reallıqlar, əməkdaşlığa və inkişafa yeni imkanlar vəd edir.

Bu il yanvarın 14-də Türkiyənin “Rəsmi qəzet”-ində Trans-Anadolu təbii qaz borukəmərinin tikintisi ilə bağlı Türkiyənin Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın təlimatı dərc edilib. Təlimatda Türkiyə və Azərbaycan hökumətləri arasında Trans-Anadolu təbii qazboru kəmərinin inşa edilməsinə dair sazişinələcə də Türkiyə hökuməti ilə “Trans Anatolian Gas Pipeline” şirkəti arasında ev sahibi hökuməti sazişinin 2012-cü il iyunun 26-də imzalandığı, həmin sazişlərin 19 mart 2013-cü il tarixində ratifikasiya edildiyi bildirilir. Sənəddə həmçinin Türkiyənin aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən TANAP layihəsində tərəfdaş olan BOTAŞ şirkətinə lazımi dəstəyin göstərilməsi haqqında təlimat verilir və TANAP layihəsinin çox böyük əhəmiyyətə malik olduğu və bu layihə çərçivəsində Türkiyənin dövlət və özəl strukturları tərəfindən bütün işlərin vaxtında və sürətlə yerinə yetirilməsi zərurəti vurğulanır.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədəki törəmə qurumu olan “SOCAR-Turkey” şirkəti İzmir şəhərinin Əliağa vilayətində yerləşən “Star” neft emalı zavodunun tikintisi layihəsində iştirak payını artırır.

Artıq Türkiyənin “Turcas Grupu”-na məxsus “Turcas Rafineri Yatırımları” -nin törəmə qurumu olan “Turcas Petrol” şirkətinin bu layihədəki payının alınması ilə bağlı danışıqlara başlanılıb. Belə ki, “Turcas Grupu” “Star” neft emalı

zavodunda sahib olduğu 18.5%-nin 13.5%-ni Azərbaycan şirkətinə satacaq. Türkiyə şirkətinin rəsmi açıqlamasında bildirilir ki, satışın nəticələri iki şirkət arasında bağlanacaq razılaşmadan sonra məlum olacaq.

İlkin məlumata görə, satış baş tutarsa, Türkiyə şirkətinin törəmə şirkətdə qalan payı 5 %-ə düşəcək. Qeyd edək ki, “SOCAR Turkey” İzmirin Əliağa vilayətində tikilməkdə olan “Star” neft emalı zavodunda ildə 10 milyon ton neft məhsulları istehsal edəcək. Hazırda “Rafineri Holding A.Ş.” neft emalı zavodunun səhmlərinin 41.5%-nə sahibdir, 18.5 % səhm “Turcas Grupa”, 40 %-i isə ARDNŞ-nə məxsusdur.

“SOCAR Turkey” in sahib olduğu “Petkim Holding”in “Petlim Limançılıq” (“Petlim”) şirkətin dəki iştirak payını satacağı ilə bağlı məlumat verilib. “SOCAR Turkey” şirkətinin rəhbəri Kənan Yavuz satılacaq pay nisbətinin 25 % ətrafında ola biləcəyini qeyd edib. Bu satış üçün şirkət “Goldman Sachs” (ABŞ) investisiya şirkəti ilə danışıqlara başlayıb. “Petlim” -in satışından əldə ediləcək gəliri ARDNŞ “Star” neft emalı zavodunda səhm payını artırmaq üçün istifadə etməyi planlaşdırır.

Türkiyə son on ildə türk dövlətləri ilə olan ticarət dövriyyəsini beşqat artıraraq 10,5 milyard dollara çatdırıb. Türkiyədən keçən il də ən çox mal Azərbaycana ixrac edilib. İdxalda isə Qazaxıstan birinci yerdədir. Türkiyə 2017-ci ildə Azərbaycan ilə ticarət dövriyyəsini 8 milyard dolları ötmüşdür. Xatırladaq ki, Azərbaycan 2012-ci ildə də ən çox idxalı Türkiyədən həyata keçirib.

Azərbaycan iqtisadiyyatında enerji sektoru mühərrik rolunu oynayır və ölkəyə daxil olan xarici investisiyaların böyük bir qismi həmin sahəyə yatırılmaqla yanaşı, ölkə ixracatının əhəmiyyətli hissəsi yenə də enerji sektorunun payına düşür. İqtisadiyyatda tək bir sektorun həddən artıq böyük paya malik olmasının gətirə biləcəyi risklərin fərqiində olan Azərbaycan hökuməti ölkə iqtisadiyyatında neft və təbii qaz sektorundan asılılığın azaldılması və enerji sektoru xaricində digər sektorların inkişaf etdirilərək iqtisadi infrastrukturun diversifikasiyasına üstünlük verir və bu məqsədlə konkret tədbirlər həyata keçirir. Təbii ki, indiyədək

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mövcud investisiya və ticarət əlaqələrinin əsasında da enerji sektoru lokomotiv rolunu oynamışdır.

Artıq ikitərəfli iqtisadi münasibətlərimizdə çeşidləmənin zamanı çatmışdır. Bu baxımdan, xüsusilə Türkiyənin qeyri-neft sektorunun inkişafı təcrübəsi və imkanları ölkəmiz üçün faydalı ola bilər. Belə ki, kənd təsərrüfatı, qida emalı, tikinti, kimya sənayesi, yüngül sənaye, turizm, alternativ enerji, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, nəqliyyat və logistika kimi qeyri-neft sektorlarında birgə səylərin artırılması, qarşılıqlı investisiya və ticarət fəaliyyətlərinin təşviqi iqtisadi əlaqələrimizi daha dayanıqlı etmiş olar.

Eyni zamanda, son illər qlobal iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə möhkəm təməllər üzərində qurulmuş iqtisadiyyatları sayəsində müsbət inkişaf tempini qoruyub saxlaya bilmişlər. Bu öz növbəsində, ölkələrimiz arasında mövcud ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığımızın daha da gücləndirilməsinə, qarşılıqlı ticarət və investisiyaların artırılmasına stimül verməklə yanaşı, Azərbaycan-Türkiyə işbirliyi çərçivəsində üçüncü ölkələrə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün imkanlar yaradır.

Azərbaycandan xaricə qoyulan və qoyulacaq ən böyük investisiyaların məhz Türkiyəyə yatırılması, eləcə də Türkiyədən Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar nəinki hər iki ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını, habelə regionun iqtisadi rifahını təmin edəcəkdir.

Prezident İlham Əliyevin keçən ilin noyabr ayında Türkiyəyə səfəri vaxtı, Baş Nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan mətbuat konfransında bəyan edib ki, ticarət dövriyyəsində hədəf 15 milyard dollardır. “Hazırda ticarət dövriyyəsinin həcmi 4,2 milyard dollardır. Əlbəttə ki, bu daha da artmaqda davam edəcəkdir. İndiki hədəfimiz bunu 15 milyard dollara çatdırmaqdır. Yəni 2020-ci ildə Türkiyə-Azərbaycan ticarət dövriyyəsinin həcmi 15 milyard dollara çatdıracağıq”, - deyərək Türkiyənin Baş Naziri bildirib.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə reallaşdırdığı iri infrastruktur və tikinti layihələrində Azərbaycanın özəl tikinti şirkətləri də iştirak edə bilər. ARDNŞ-in Türkiyədə həyata keçirdiyi layihələr - “Star” neft emalı zavodunun

tikintisi və TANAP qaz kəmərinin çəkilməsi çərçivəsində həyata keçiriləcək bütün tikinti işləri tenderlər vasitəsilə bölünəcək.

2011-ci ilin oktyabrın 26-da Türkiyənin İzmir şəhərində imzalanan sazişdən əlavə, dəyəri 5 milyard dollar həcmində olan neft emalı zavodunun 2015-ci ilədək bu şəhərdə SOCAR və TURCAS tərəfindən tikilməsinə dair rəzə zıllıq əldə edilib. Bu barədə sənədi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyənin Baş Naziri RəcəbTayyib Ərdoğan imzalayıblar. Sazişə əsasən, SOCAR birgə müəssisənin 75% payına sahib olacaq.

Türkiyənin birdəfəlik ən iri həcmli investisiyası olan bu layihə ölkəyə əlavə gəlirlərin axınının və yeni iş yerlərinin açılmasını təmin edəcək. Bundan əlavə, ildə 10 milyon ton maye qaza ehtiyac duyan və hazırda bunu idxal edən Türkiyə zavod vasitəsi ilə öz hesabına ölkəni maye qazla təmin etmə gücünə malik olacaq. Nəticədə, Azərbaycan Türkiyədə yeni “downstream” bazarlarına çıxışını planlaşdırır. Gürcüstanda uğurla yerləşdikdən sonra “SOCAR” Türkiyənin enerji bazarında istər neft məhsulları, istər neft-kimya, istərsədə qaz bazarında artan aktiv rola malikdir.

2012-2016-cı müddət ərzində Azərbaycana xarici ölikələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən il çərçivəsində əsas maliyyə yönəldilmiş xarici investisiyanın 2279,7 milyon manatı (94,8 %) Böyük Britaniya, ABŞ, Çexiya, Yaponiya, Norveç, Türkiyə, Koreya və Fransa investorlarına məxsusdur. TANAP layihəsi. 2012-ci ildə hökumətlərarası razılaşması imzalanan TANAP (Trans Anadolu Təbii Qaz BoruKəməri Layihəsi Azərbaycanın Şahdənız - II sahəsini və əlavəyataqlardan təmin edilən təbii qazın Gürcüstandan keçib Türkiyəyə və Türkiyə ərazisindən də Avropa bazarlarına köçürülməsini nəzərdə tutan bir boru kəməri layihəsidir. Təbii qazın Azərbaycandan Türkiyə sərhədinə çatdırılması isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəmərinə ediləcək genişləndirmə işləriylə reallaşdırılacaq. Ümumi xərci 7 milyard dollar olacaq layihə üçün nəzərdə tutulan 4 mərhələnin ilk 2018-ci ildə ilk qaz axışıyla reallaşacaq.

2020-ci illərdə illik 16 milyard m³ ə çatacaq olan tutumun 2023-ci illərdə 23 milyard m³-ə, 2026 -cı ildə isə 31 milyardm³ səviyyəsinə çıxarılması

hədəflənir. İlk mərhələdə çətdırılacaq illik 16 milyard m³ təbii qazın 6 milyard m³ i Türkiyəyə, 10 milyard m³ -i isə Trans Adriatik boru kəməri vasitəsilə Yunanıstan ərazisindən Cənubi Avropa ölkələrinə satılacaq. TANAP konsorsyumu başlanğıcda 80% SOCAR, 20% isə BOTAS və TPAO -ın payı olmaqla yaradılmış olsa da, sonradan Türkiyənin istəyi ilə Azərbaycan Türkiyənin payını 30 %-a çıxarmışdır.

Beləcə, TANAP layihəsi Azərbaycan və Türkiyənin birgə reallaşdıracağı ilk böyük enerji layihəsi olma xüsusiyyəti də daşıyacaq Həm Azərbaycan və Türkiyə üçün, həm Avropa dövlətləri üçün, həm də digər region ölkələri üçün ciddi nəticələr doğıracaq bu layihənin strateji əhəmiyyəti və regional əks olunmaları mövzusunda aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür.

1. Layihə, əvvəlcə Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və strateji üstünlüklər əldə etməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.
2. TANAP, Avropa və Türkiyənin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə ciddi faydalar təmin edəcək.
3. Layihə, Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinə strateji baxımdan yeni birmiqyas qazandıracaq və Türkiyənin dünyanın əhəmiyyətli enerji dəhlizlərindən birinə çevrilməsi yolunda ciddi addımlar atacaq.

TANAP-ı Bakı-Tflis-Ceyhan, Bakı-Tbilis-Ərzurum, Bakı-Tbilis-Qars kimilayihələrdən ayıran əsas xüsusiyyətlərdən biri, bu layihə yalnız Türkiyə və Azərbaycanın əməkdaşlığına söykənir ki, bu da iki ölkə arasındakı strateji əməkdaşlığa əhəmiyyətli rol oynayır Türkiyə-Azərbaycan enerji əlaqələrini Türkiyə-Rusiya əlaqələri səviyəsinə yüksəltmə potensialı daşıyan bu layihə ilə Türkiyə ilk dəfə bir boru kəməri layihəsinin başlıca əməkdaşı olacaq Bununla da Türkiyənin Avropanın enerji təhlükəsizliyi mövzusunda oynadığı roldahada artacaq.

TANAP layihəsi reallaşdıqdan sonra nəticəsi aşağıdakı kimi olacaq.

1. Azərbaycan tərəfindən ölkənin sahib olduğu təbii qaz sərvətlərinin yeni bazarlara ixracında böyük iqtisadigəlir əldə edilir TANAP-dakı hisənin 80%-inin

Azərbaycana aid olduğu son vəziyyətə görə Azərbaycan təbii qazını Türkiyə ərazisindən özü daşımış kimi olacaq.

2. Bu layihənin reallaşdırılması ilə bağlı əsas işlər Türkiyədə yeni iş imkanlarının yaradılması baxımından əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan və Türkiyənin əməkdaşlığı ilə Petkimdə də böyük bir neftayırma zavodu layihəsinin təməli qoyulmuşdur. İki böyük layihə əsas götürüldükdə Azərbaycanın Türkiyəyə edəcəyi investisiya miqdarı 17 milyard dolara çatacaq. Beləcə, Türkiyəyə sənayesinə investisiyaqoyan ən böyük ölkə Azərbaycan, ən böyük şirkətsə SOCAR olacaq.

3. İqtisadi olaraq müxtəlif aspektlərdən əhəmiyyətli olan bu layihənin reallaşması halında, bu kəmərdən gələcək təbii qazın bir hissəsi (6-10 milyard m³) Türkiyə bazarında qalacaq, əhəmiyyətli bir hissəsi (10-25 milyard m³) isə Avropa ölkələrinə satılacaq.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti. Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan dəmir yolu şəbəkələrini birləşdirəcək Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttində işlər sona yaxınlaşır. 99%-i başa çatan dəmir yolu xəttində bu il sonunda yoxlamalar reallaşdırılacaq, 2018-ci ilin ikinci yarısında isə dəmir yolu tam olaraq fəaliyyətə başlayacaq. Layihə başa çatdıqdan sonra ilk mərhələdə illik 1 milyon sənişin və 6.5 milyon ton yük daşına biləcək.

Ümumi xərci 500 milyon dolları olan 105 km-lik xəttin 295 milyon dollarını Türkiyə öhdəsinə götürdü və Qars ilə Gürcüstan sərhədi arasındakı 76 km-lik qismini tikdi. Türkiyənin istehsalını reallaşdırdığı hissə, cüt infrastruktura uyğun, tək üst quruluşlu olaraq tikilərkən, Gürcüstan isə Azərbaycandan götürdüyü 200 milyon dollarlıq kreditlə Türkiyə sərhədindən Axalkalakiyə qədər olan təxminən 30 km yeni bir xətt tikir.

Layihə həyata keçirildiyində, Orta Asiyanın Xəzər üzərindən Türkiyəyə birləşməsi, Avropa ilə Orta Asiya arasındakı yol üzərindən nəqliyyatın təmin edilməsi, Türkiyə - Gürcüstan - Azərbaycan - Türkmənistan ərazisindən keçən dəmir yolu-dəniz yolu kombinə daşımalarıyla Orta Asiyanın Aralıq dəniziyə bağlanması və Orta Asiya ilə edilən tranzit daşınmaların inkişaf etdirilməsi nəzərdə

tutulur. Layihənin həyata keçməsi ilə 3 ölkə arasında enerji sahəsindəki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi təmin edilərək, Azərbaycan və Türkiyə, Gürcüstan ərazisindən qatar yoluyla birləşəcək. İqtisadi mənada canlılıq yaradacaq layihə regiona gəlməkdən çəkinən və ya tərk edən investoruda cəlb edəcək.

Bakı-Tbilisi-Qars Dəmiryolu istifadəyə verildiyində, 1 milyon sərnəşin və 6.5 milyon ton yük daşınması hədəf seçilir. 2034-cü ildə isə həmin xətt üzərindən 3 milyon sərnəşin və 17 milyon yük daşıma olacağı planlaşdırılır.

Göründüyü kimi son iyirmi ildə böyük bir inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri, iki ölkənin iştirakı ilə reallaşdırılmış və reallaşdırılması planlaşdırılan qlobal və regional əhəmiyyətə sahib iqtisadi layihələrlə artıq bir strateji əməkdaşlıq statusu qazanmışdır. İki qardaş ölkənin nümunə ola biləcək bu əməkdaşlıq, bir tərəfdən regionda sülh və sabitliyi təmin edərkən, digər tərəfdən də Xəzər, Qaradəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələri arasında əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaradır.

Enerji və nəqliyyat əsaslı bu layihələr, həm regionda iqtisadi inteqrasiya və rifaha fayda təmin etməklə yanaşı, həm də region ölkələrinin təbii sərvətlərinin beynəlxalq bazarlara daşınmasını asanlaşdırmaqla onların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını dərinləşdirir.

Təhqiqatlar göstərir ki, Xəzəri Qaradəniz və Aralıq dəniziyə birləşdirən bu enerji və nəqliyyat xətlərinin regional faydalarını artırmaq məqsədiylə əvvəlcə bunların Trans-Xəzər miqyasının da reallaşdırılması lazımdır.

Trans-Xəzər neft və təbii qaz boru kəmərlərinin tikilərək Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum Trans Anadolu boru kəmərləri ilə əlaqələndirilməsi Xəzərin Şərq sahillərindəki neft və təbii qaz ehtiyatlarının da birbaşa dünya bazarlarına ötürülməsini təmin edəcək ki, bu da o regiondakı ölkələrə ciddi iqtisadi və siyasi üstünlüklər gətirəcək.

Hər nə qədər bu iqtisadi layihələr Rusiya və İran kimi regional güclərin mənfəətlərinə əks layihələr olaraq görülsədə əslində bunların müəyyən miqyasda bu ölkələrə də müsbət təsir etməsi mümkündür. Rusiyanın müəyyən bir mərhələdə

Cənub və Şərq istiqamətlərində edəcəyi yük daşınmalarında Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttindən faydalanma ehtimalı çox yüksəkdir.

Azərbaycan və Türkiyə, xüsusilə enerji sahəsində birgə layihələr inkişaf etdirmə və reallaşdırma işində artıq böyük bir təcrübə əldə etmişlər. Qarşıdakı illərdə Azərbaycan və Türkiyənin bu güclü təcrübəyə söykənən, üçüncü ölkələrlə birgə layihələr reallaşdırma istiqamətində də addımlar atması mümkündür və belə bir əməkdaşlıq hər iki ölkəyə də əhəmiyyətli üstünlüklər qazandıra bilər. Adı çəkilən layihələr əsasında, Azərbaycanın inkişafına müsbət təsir göstərəcək, aşağıdakı təklifləri vermək olar.

1. Türkiyənin enerji sektoruna investisiyaların artırılması;
2. Azərbaycanlı təşəbbüskarların Avropa bazarlarına çıxışına dəstək verə biləcək əməkdaşlığın artırılması;
3. Dünya brendi halına gəlmiş Türkiyə şirkətlərinin təcrübəsindən yararlanmaq;
4. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi daxilində daşınan xam nefti Ceyhanda emal edərək satışa çıxarmaq;
5. Eyni zamanda Türkiyə ilə birgə neft emalı sistemi quraraq Türkiyəyə İraq və digər ölkələrdən gələn xam neftin emalını reallaşdırmaq;
6. Turizm və Maliyyə sektorunda Türkiyəli təşəbbüskarlarla əməkdaşlığın artırılması;
7. İMKB- nin köməkliyi ilə qlobal maliyyə bazarlarına çıxmaq;
8. Azərbaycan Neft Fondunda və Mərkəzi Bankda yığılan 50 milyard dollar ehtiyatın bir hissəsiylə Türkiyəyə investisiyalar qoymaq və ya Türkiyə ilə birlikdə üçüncü ölkələrə birgə investisiyalar etmək;
9. Azad Ticarət Zonası daxilində birgə işlər görmək və s. Türkiyənin inkişafına isə müsbət təsir göstərəcək, aşağıdakı təklifləri vermək olar.
10. Neft və təbii qaz axtarışlarında Azərbaycanın 140 illik təcrübəsindən yararlanmaq;

11. Rusiya bazarında daha təsirli olmaq üçün Azərbaycanlı əməkdaşlardan faydalanmaq;
12. Gələn il başa çatacaq Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tam həcm işinə iştirak edərək layihənin məhsuldarlığının artırmaq;
13. Türkiyə limanlarından Azərbaycanın ixracatı üçün istifadə edilməsi
14. Digər Orta Asiya Türk Respublikalarının dünya bazarına çıxış yolunu təmin edərək tranzit nəqliyyatdan maksimum yararlanmaq;
15. Turizm və Xidmət sektorunda əməkdaşlıqların artırılması;
10. Azərbaycanlı investorları ölkə iqtisadiyyatına investisiya etmək təşviqlərin artırılması və s.

3.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının səmərəli tətbiqinin iqtisadi inkişafa təsiri.

İqtisadi ədəbiyyatlardan məlum olduğu kimi əmək və torpaq həmişə iqtisadi artımın ilkin mənbələri olmuşlar. Zaman keçdikcə iqtisad elmi daha da dərinləşmiş və istehsal amillərindən daha səmərəli faydalanmaq üçün bu amillərdən yaranan bir çox törəmə amillər kapital, bilik, infrastruktur iqtisadi artımın mənbələrinə aid edilmişlərdir. Müasir investisiya mühiti kapitalın, biliyin, infrastrukturun inkişafına təkan verici xarakter daşıyır. [21.s.69].

İnvestisiya mühitini iqtisadi subyektlərin investisiya motivasiyasına təsir göstərən amillərin məcmusu kimi təqdim etmək olar.

İnvestisiya mühitinə investorların davranışına təsir edən, lakin investorlar tərəfindən idarə edilməyən hüquqi, siyasi, iqtisadi şərtlərin məcmusu olaraq tərif verilə bilər.

Əlverişli investisiya mühiti dedikdə biznesin genişləndirilməsi vəşaxələndirilməsi, yeni aktivlərin alınması və mövcud olanların müasirləşdirilməsi, insan kapitalının inkişafını təmin etməklə investisiya subyektlərini investisiya fəaliyyətinə cəlb edə bilər. Tələb-təklif qanunlarının qarşılıqlı işləməsi rəqabət və kapitalın sərbəst axını nəticəsində yaranan bazar mexanizmi dövlətin tənzimləmə siyasətləri ilə birlikdə qeyd olunan $v=C$ 9zifələrin

həllində iqtisadi subyektlərə istiqamətləndirici təsir göstərərək onları sistemli şəkildə kəmiyyətə yeni səviyyəyə keçməyə sövq edir. [25.s.199]

Əlverişli investisiya mühiti iqtisadi artıma və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edir və xarici investisiyaları təşviq edərək ölkəəhalisi üçün yeni iş imkanları və yeni fərsətlər formalaşdırır. Mövcud mal və xidmətlərin müxtəlifliyini təmin edir, istehlakçıların leyhinə xərcləri azaldır, həmçinin əlverişli investisiya mühiti infrastrukturun, ədalətli məhkəmələrin və maliyyə bazarlarının effekti vliyini artırması deməkdir ki, bu da bütün insanların həyatına müsbət təsir göstərir. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması həm xarici, həm də daxili investorların investisiya qoymasına bu işə yeni iş yerlərinin açılması üçün yeni fərsətlər yaradır, bir sözlə əlverişli investisiya mühiti yoxsulluqla mübarizənin və ölkəəhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasının təməlidir.

Əlverişli investisiya mühitinin yaradılması sadəcə firmaların mənfəət əldə etməsi ilə deyil, bütün ölkəəhalisinin mənfəətlərinin artımına səbəb olur. Əlverişli investisiya mühitinin faydasını iki istiqamətdə təsnifləşdirilə bilər. Birincisi, yeni iş yaratması, aşağı qiymətlər, vergi dabanının müəyyənləşdirilməsi ilə əhaliyə xidmət etməsi, ikincisi isə xarici və daxili investorları investisiya qoymağa təşviq edərək ümumilikdə iqtisadiyyata müsbət təsir göstərməsidir. [26.s.167.]

Əlverişli investisiya mühitini yaratmaq bazar mexanizmlərindən və dövlət intənzimləmə siyasətindən asılıdır. İnvestisiya mühitini də bazar mühitinin tərkib hissəsi kimi mikromühit və makromühit olaraq iki hissəyə ayırmaq olar. İnvestisiya fəaliyyətinin mikromühitinə təsir edən onun təyinedicisi qismində iştirak edən əsas amillər təchizatçılar, satış kanalları, istehlakçılar və rəqəbətdir. Təchizatçılar iqtisadi subyektə və onun rəqiblərini istehsal amilləri ilə təmin edən müəssisələrdir. Satış kanalları isə iqtisadi subyektin istehsal etdiyi məhsulların bazara daxil edilməsi, irəliləməsi və satışının təşkilində yaxından iştirak edən vasitəçilərin məcmusudur. İstehlakçılar isə iqtisadi subyektlərin təklif etdiyi məhsulları alanlardır. Bu alıcıları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

1. Aldıqları məhsulları şəxsi ehtiyaclarının q arşılanması üçün sərf edən şəxslər və ev təsərrüfatları;

2. Aldıqları məhsulu digər bir məhsulun istehsalına sərf edən təşkilatlar və müəssisələr;
3. Aldıqları məhsulu mənfəət qazanmaq üçün digər alıcılara satan vasitəçilər,
4. Aldıqları məhsulu kommunal xidmətlərin göstərilməsinə və ya ehtiyacı olanlara verilməsini nəzərdə tutan dövlət təşkilatlar, xeyriyyə cəmiyyətləri və s.

İstehlakçıların gəlirləri, alıcılıq qabiliyyəti, ailə vəziyyəti, mədəni səviyyələri, seçmə meyarları və bu kimi bir çox digər xüsusiyyətləri investisiyaların yönələcəyi bazar segmentini formalaşdırır. Bu cür segmentlərin dəqiq müəyyən edilməsi investisiyanın uğurlu olmasının əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Rəqabət amili investisiya mühitinin ən vacib amillərindən biridir. Maykl Porter ölkədə rəqabət mühitini determinantlar sistemi kimi təqdim edərək “milli romb” adlandırmışdır. Bu determinantlar bir biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdədirlər. “Milli romb”-un determinantları onun təpə nöqtələrində yerləşdirilmiş determinantlar şəklində təsvir edilmişdir. Həmin determinantlar bunlardır, birincisi, rombonun təpə nöqtəsində göstərilib müəssisələrin strategiyaları, strukturları və rəqabət adlanır, ikincisi isə istehsal amilləridir, üçüncüsü tələbatın parametrləri, dördüncüsü, isə qohum və köməkçi sahələrdir. [34.s.61]

Müəllif istehsal amillərinə insan ehtiyatlarını, yəni ixtisaslaşmaq etikasına olan iş qüvvələrini, fiziki ehtiyatları, yəni torpaq sahələrini, suyu, faydalı ehtiyatları, coğrafi mövqe, iqlim şəraiti və s., bilik ehtiyatları, yəni elmi, texniki, bazar və s. haqqında informasiya, pul ehtiyatları, yəni ölkədəki kapitalın miqdarı, yerləşdirilmə forması, maliyyə bazarlarının strukturu və nəhayət infrastruktur bura ölkənin nəqliyyat sistemi, bank sistemi, rabitə, poçt xidməti, mənzil fondu, səhiyyə və s. daxil etmişdir.

Rəqabət mühitinin determinantlarından biri olan tələbat parametrləri tələbatın üç xüsusiyyəti ilə xarakterizə olunur. Bunlar, daxili bazarda tələbatın strukturu, daxili tələbatın həcmi və artım sürəti, daxili tələbatın xarici bazarlara ötürülməsi mexanizmidir. Yerli alıcılara yaxınlıq investorlara digər rəqibləri ilə mübarizədə böyük üstünlük verir. Yerli alıcıların tələbkərliliyi və tələbatları ilə

yaxından tanış olan investor düzgün strategiya seçməklə daha da uğurlu ola bilər. Daxili tələbatın həcmnin böyük, artımının sürətli olması investorların cəlb edilməsi üçün daha böyük zəmin yaradır. Tələbatın xarici bazarlara ötürülməsi rəqabətqabiliyyətli məhsul və xidmət istehsal edən müəssisələrin xaricdən müştəri cəlb etməsi, xaricə mal satdığı zaman ölkənin xarici bazarlara çıxış imkanının olması investorlara daha cazibə gəlir.

Köməkçi sahələr dedikdə bir məhsul istehsal edən müəssisənin bazara daxil olması, həmin məhsulun tamamlayıcısının bazara girməsini labüd edir. Müəssisələrin strategiyası, quruluşu və rəqabət amilləri müəssisələrin necə yaranması, idarə olunması və rəqabətin necə xarakter daşdığını müəyyən edir. Hər bir xalqın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və bütün bunlar müəssisələrin idarə edilməsində özünü göstərir.

Qeyd olunan bütün bu amillər müəssisələrin xərclərinə, təklif etdikləri məhsulun dəyərinə təsir göstərərək bazarda təklifin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır. İnvestisiya fəaliyyətinin makro mühiti dedikdə isə iqtisadi amillər, siyasi-hüquqi amillər, sosial-mədəni amillər, elmi texniki tərəqqi (ETT), təbii amillər, kütləvi informasiya vasitələri və s. amillər nəzərdə tutulur. [36.s.147]

Ölkədə iqtisadi artım tempi, infilyasiya və işsizlik səviyyəsi, əhali gəlirlərinin artımı, istehlakçıların büdcələrində baş verən dəyişiklik, istehlaka meyillik həddi, və digər bu kimi makro iqtisadi göstəricilər tələbin formalaşmasına təsir edir. İnflyasiya qiymətlərin artımına təsir edərək məcmu tələbin azalmasına səbəb ola bilər. İşsizlik səviyyəsinin artması əhalinin gəlirlərinin azalmasına və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarar. Ölkədə iqtisadi artım tempi yüksək olduğu zaman və əhali bu artımın davamlılığına əmin olduğu halda istehlaka daha çox xərc çəkirlər. Bunun nəticəsində məcmu tələb artır. Bütün bu iqtisadi amillər investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mütləq nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya mühitinin əlverişliliyini təmin edən iqtisadi amillər içərisində ən önəmli faktor bazarın böyüklüyüdür. Bu böyüklük yalnız ev sahibi ölkənin əhalisi

ilə deyil, həmçinin effektiv tələbi ilə də bağlıdır. Eyni zamanda xarici investor üçün investisiya endirimi, gömrük rüsumundan azad etmə və ya onu hissələrlə ödəmə, güzəştli kredit və s. bu kimi vergi pul təşviqləri cazib gəlməkdədir. Bu təşviqlərin çoxluğu və müxtəlifliyi xarici investorların cəlbi üçün çox əhəmiyyətlidir.

İqtisadi güzəştlərin, təşviqlərin BXİ üzərində təsirini analiz edən müxtəlif araşdırmalar aparılmışdır. Bunlardan biri 1955-ci ildə 247 amerikan şirkət idarəçiləri arasında aparılmış və ev sahibi ölkələrin onlara etdikləri güzəştlərin və təşviqlərin investisiya qərarlarına necə təsir etdiyi soruşulmuşdur. Verilən cavablardan belə aydın olur ki, investisiya qərarlarında güzəşt və təşviqlər ev sahibi ölkənin milli valyutasının dövrüçilik dərəcəsiindən, milliləşdirməyə qarşı verilən zəmanətdən və ölkənin siyasi sabitliyindən sonra dördüncü sırada qərarlaşmışdır. Bu araşdırma nəzərə alınaraq qeyd oluna bilər ki, xarici investisiyalar üçün əlverişli mühit yaradıldıqdan sonra yerində və vaxtında tətbiq edilən güzəştlər və təşviqlər xarici investorların cəlbi baxımından təsirli ola bilər.

Dünyada əlverişli investisiya mühiti yaradıb daha çox xarici investisiya cəlb etmək üçün müxtəlif güzəşt və təşviq vasitələr tətbiq edilir. Bu güzəşt və təşviqləri maddi, pul, vergi, zəmanətlər və digərləri kimi təsnifləndirmək olar. Maddi təşviqlərə xarici investorların tormağ sahəsi və bina ilə təminatını aid etmək olar, pul təşviqləri isə iki başlıq altında izah oluna bilər: qarşılıqsız pul təşviqləri və qarşılıqlı pul təşviqləri. Qarşılıqsız pul təşviqlərinə ianələr və stimulyerici ödənişləri, qarşılıqlı pul təşviqlərinə isə münasib şərtli, uzun müddətli kreditlərin verilməsi aid oluna bilər. Vergi güzəştlərinə isə gəlir və mənfəət vergisi güzəştləri, ƏDV güzəştləri, gömrük vergisi güzəştləri və s. aid oluna bilər. Zəmanətlərə isə kredit zəmanətləri, iqtisadi və ticarət risklərini qarşılayan imtiyazlı dövlət sığortası və s. aid oluna bilər. Digər təşviqlərə infrastrukturunun hazırlanması, ucuz enerji təminatı və daxil edilə bilər. Bu təşviq və güzəştlərin içərisində geniş yayılanı pul və vergi güzəştləri və təşviqləridir.

BXİ cəlb etmək üçün ölkənin investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq istiqamətində atılan addımlar sırasında vergi sistemindəki aşağıdakı

tənzimləmələrin həyata keçirməsi faydalı ola bilər. Mənfəət vergisi və dövlət yardımlarının dünya ilə rəqabət edə biləcək səviyyəyə gətirilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, vergi dərəcəsinin yüksək olması xarici investorlar üçün cəzbedici görünür, həmçinin vergi dərəcələrinin çox aşağı olması da xarici investorlar tərəfindən şübhə ilə qarşılanır, deməli, optimal vergi dərəcəsinin müəyyən olunması vacib şərtidir.

1. BXİ cəlb etmək üçün təşviqlər və güzəştlər həyata keçirilməlidir.
2. İkiqat vergi alınmasının qarşısı alınaraq vergi sistemi anlaşıqlı və bəsit hala gətirilməlidir.
3. Xarici ticarət, gömrük təşkilatının, idxalın lisenziyalasdırılması prosedurunun sadələşdirilməsi, tək pəncərəli sistemin bütün sahələrə tətbiq edilməsinin və s. effektivliyi artırılmalıdır.

Vergi ilə BXİ arasında iki möhkəm əlaqə var. Bunlardan birincisi BXİ cəlb etmək üçün optimal vergi dərəcəsinin müəyyənəşdirilməsi, ikincisi isə vergidən daxil olan gəlirlərlə daha çox investisiyalar cəlb etmək üçün infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün lazım olan dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsidir.

Xarici investorlar üçün cəzbedici görünən digər ünsür ölkənin istehsal amilləri ilə zəngin və ucuz olmasıdır. İnvestisiya mühitinin əlverişliliyi ölkə iqtisadiyyatının xaricə açıqlığı, dünya bazarına inteqrasiya səviyyəsi, sərbəst bazar iqtisadiyyatı qanunlarının işləmə səviyyəsi kimi faktorlardan da asılıdır.

Ölkə ərazisində əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün siyasi-hüquqi mühit ən azı iqtisadi mühit qədər əhəmiyyət daşıyır. Dövlətin iqtisadi siyasəti, büdcə-vergi, pul kredit siyasəti, dövlətin iqtisadi tənzimləmədə iştirak dərəcəsi, siyasi məqsəd və vəzifələri, ictimai və özəl sahələrə münasibəti və s. bir çox digər amillər xarici investisiyaların cəlbinə təkan verə və ya ləngidə bilər. İqtisadi və kommersiya risklərini nəzərə alan investorlar siyasi və hüquqi risklərə qarşı daha həssas olurlar. Dövlət Siyasi sabitlik yaradaraq, investisiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktları qəbul edərək investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində daha uğurlu addımlar atə bilər.

Əlverişli investisiya yaradılmasını qarşısına məqsəd qoyan bir ölkə ilk növbədə ölkənin siyasi sabilliyinə nail olmalıdır, çünki bu amil xarici investorun diqqət yetirdiyi ən mühüm amillərdəndir. Xarici investorlar bildirirlər ki, bir ölkənin siyasi vəziyyəti investisiya qərarlarının qəbul edilməsində mühüm rol oynayır. Siyasi sabilliyin olmadığı bir ölkəyə xarici investorlar investisiya və ya təkrar investisiya qoymağa çəkinirlər. Siyasi sabillik öz növbəsində iqtisadi sabilliyin yaranmasını şərtləndirir. Xarici investoru ilk növbədə əməniyyət və güvən maraqlandırır.

Xarici investorların ölkəyə investisiya yatırmasını əngəlləyən investisiya mühitinə xələl gətirən xarici təşəbbüsün qarşılığı verilmədən milliləşdirilməsidir. Ölkənin siyasi sabilliyinin uzunmüddətli davam etməsi riskli olarsa, belə ki, potensial müharibə, üsyan, qiyam, təcavüz, dövlətin yıxılması, xarici investisiyalı müəssisənin dəyəri ödənilərək və ya ödənilmədən əlqoyma qorxusu və s. varsa xarici investorlar birbaşa investisiya qoymaqdan imtina edəcəkdirlər.

Ölkənin həm iqtisadi, həm də siyasi sabitliyi ilə yaxından əlaqədar olan problemlərdən biri də korrupsiya məsələsidir. Korrupsiya problemi həm BXİ-nin, həm də ölkə sahibkarlarının yatırıqları daxili investisiyaların cəlb edilməsində əngəlləyici rola malikdir. Korrupsiyanın mahiyyəti onun ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər zərər verdiyini açıqlayır, belə ki, korrupsiya dövlət səlahiyyətlisinin maddi, qeyri maddi və s. şəxsi mənfəətlər əldə etmək üçün vəzifəsindən sui istifadə etməsidir. Korrupsiya ilə əlaqəli olan digər mövzu isə qeyri formal iqtisadiyyatdır. Qeyri formal iqtisadiyyat eyni zamanda vergi dərəcələrinin yüksək olması ilə də sıx əlaqəlidir. Qeyri formal iqtisadiyyat digər adı ilə kölgə iqtisadiyyatı rəsmiyyətdə görünmədiyi üçün bazarın böyüklüyü, həcmi, artımı düzgün əks olunmur, dolayısı ilə bu da haqsız rəqabətə yol açır ki, bu da xarici investorları BXİ yatırmaq qərarından daşıdır. Korrupsiya iqtisadi xərcləri artıraraq ölkə iqtisadiyyatına zərər vurur. Beləliklə dölkənin sağlam maliyyə siyasəti həyata keçirmək qabiliyyətini azaldır. Vergi yükünü və dövlət xidmətlərinin xərcini artırır, gəlir bölgüsündə ədalətsizliyə gətirib çıxarır. Bundan başqa korrupsiya və rüşvət maliyyə ehtiyatlarının istiqamətini dəyişərək az məhsuldar sahələrə yönəlməsinə

səbəb olur. Bir sözlə, korrupsiya iqtisadiyyatdakı BXİ-ni, eləcə də daxili investisiyaları azaldaraq iqtisadi artıma mənfi təsir edir və yoxsulluğu artırır.

Ölkədə əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün müxtəlif qanunlar və normativ aktlar qəbul edilir. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün həmin qanunların normativ aktların işləməsi vacib şərtidir. Əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün ölkənin əmək vergi və mülki məəcəllələri təkmilləşdirilməli, xarici investisiyaların qorunması, investisiya fəaliyyəti, investisiya fondları və s. haqqında qanunlar təkmilləşdirilərək icrasına nəzarət edilməli və ədliyyə sistemini təkmilləşdirərək məhkəmələrin düzgünlüyünü təmin etmək vacibdir. Bundan başqa elektron xidmətlərin tətbiqinin artırılması, elektron vergi, hesab-fakturaların yaradılması və s. ölkənin investisiya mühitini yaxşılaşdıraraq reytingini gücləndirir. Dövlət lisenziyaların verilməsini asanlaşdırmaq üçün elektron icazə sistemi yaratması xarici investisiyaların cəlb ediciliyi istiqamətində atılan önəmli addımlardandır.

Məlum olduğu kimi, ölkəyə xarici investisiya qoymaq istəyən investor investisiya qərarını həyata keçirməmişdən əvvəl ölkənin rəsmi qurumları ilə bir sıra müqavilələr imzalayır. Bu müqavilələr dövlət ilə xarici investor arasındakı münasibətləri hüquqi müstəvidə tənzimləyir. Lakin bu müqavilənin bir tərəfi olan dövlət investisiya müqaviləsindəki öhdəliklərin əksinə olaraq qanunvericilikdə dəyişikliklər edə bilər. Belə ki, müqavilə imzalanan zaman mənfəətin və ya ana kapitalın transferi, vergi güzəştləri və s. ilə bağlı qərarlar dəyişdirilə bilməkdədir. Hansılar ki, xarici investor məhz bu üstünlüklərə görə investisiya qərarı vermiş ola bilər. Bu cür mənfi halların qarşısını almaq üçün ölkələr münaqişələrin həlli mövzusunda Beynəlxalq Ticarət Arbitraj Məhkəməsini qəbul edirlər. İnvestisiya müqaviləsi ilə bağlı digər ünsür arbitraj qeydi, yəni münaqişələrin həllində həyata keçiriləcək prosedurdur. Son illər bu mövzuda dünya üzrə bir sıra müzakirələr aparılmışdır. Bunlardan biri də Çoxtərəfli İnvestisiya Anlaşmasıdır (Multilateral Agreement on Investment-MAİ). MAİ-nin gətirdiyi hökümlərə diqqət yetirildiyi zaman xarici investorlara bir çox avantaj və təminatların verildiyini görmək mümkündür.

Bu anlaşmaya görə:

1. Xarici investorlar investisiyalarla bağlı bütün mənfəətlərini və digər maliyyə ehtiyatlarını heç bir əngəl olmadan transfer edə bilərlər.
2. Xarici investorla ev sahibi ölkədə iqtisadi fəaliyyətləri əngəlləndiyi və rəqabət şərtlərinin pozulması halları baş verdikdə bu ölkəni Beynəlxalq Arbirtarj Komissiyasına şikayət edə bilər.
3. MAİ-ni qəbul edən ölkələrin qanunları bu anlaşmaya uyğun düzənlənəcək və yeni qanunların bu anlaşma çərçivəsində hazırlanması təmin ediləcəkdir.
4. Ev sahibi ölkə investorlardan texnologiya transfer etmək, məşğulluq yaratmaq, ölkə ixracatını artırmaq kimi tələblər istəməyəcəkdir.
5. MAİ-ni qəbul edən ölkə 5 ildən tez olmayaraq anlaşmadan imtina edə bilər, lakin anlaşmadan imtina edilsə belə onun hökmləri 15 il boyunca keçərlili olacaqdır.

MAİ xarici kapitalın daha da sərbəstləşməsinə imkan yaradacaqdır. Bu anlaşmanı qəbul edən hər bir ölkə xarici investorlar üçün cazibə hala gələ bilər. Hazırda xarici investisiyalarla bağlı olan ən mühüm anlaşmalardan biri də MİGA (Multilateral Investment and Guarantee Agreement) anlaşmasıdır. 1985-ci ildə Nyu-Yorkda imzalanmış MİGA anlaşmasının əsas məqsədi xarici investisiyaları qeyri-kommersiya risklərindən sığortalamaqdır. Belə ki ölkədə baş verə biləcək ictimai-siyasi qarışıqlıqlar, milliləşdirmə, dövlət tərəfindən tətbiq edilən məhdudiyyətlər və s. kimi risklərə qarşı xarici investisiyalar 15 il müddətinə sığortalanır. Bu sığortalamanı Dünya Bankının alt qrupu olan İnvestisiya Qarantia Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, magistr işində aparılmış investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müasir biznesin inkişafına təsirinin idarə edilməsi metodologiyasının inkişafı və onun praktiki həyata keçirilməsinə dair təklif edilmiş yanaşmalara uyğun təkliflər aşağıdakılardan ibarətdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının real sektorunun tələb olunmuş investisiya

layihələri ilə təmin edilməsi iqtisadiyyatının sabitliyi və onun stabil inkişafı üçün strateji şərtidir. Bu məsələnin həli məqsədilə yerli və xarici investorlar üçün daha münasib investisiya iqliminin yaradılması vacib şərtidir. Bu

öz növbəsində iqtisadi və maliyyə baxımından

vəziyyətinin sabitləşdirilməsində bütün investisiya risklərinin azaldılmasından, investisiya

layihələrinin keyfiyyətli hazırlanmasından və qiymətləndirilməsindən, bacarıqlı idarəetməsindən asılıdır.

- Verilmiş tədqiqatda ümumiliklə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyən edilməsi metodologiyasının formalaşmasında təqribi məsələlərinin həli üçün qeyri-ənənəvi yanaşmalar təklif olunub inkişaf etdirilmişdir: təcrübənin planlaşdırılması yanaşması və qeyri-dəqiq məntiqi yanaşmasının əsasları.

- Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları - çətin iqtisadi sistem deyil, həmçinin digər qərarların qəbulu üçün layihə risklərinin layihə ekspertizasının tam başlanğıc olaraq görülməsi və tam idarəetmə məqsədlərində, kompleks görülməsi lazımdır.

- İstenilən sistem kimi investisiya

layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları da xarici mühitlə qarşılıqlı təsirdədir. Bu mühitin davranışı bütünlüklə qeyri-maddi olduğundan layihə risklərinin əsas mənbə sayılır. Layihə davranışının modeləşdirilməsi onun biznes planının işlənməsi uyğun həyata keçirilir ki, biznes planın

bütün bölümlərindən biri - lahiyə risklərinin təşkilidir.

-Verilmiş lahiyənin spesifikasiyasını nəzərə almaqla onun analitiki işdə təklif olunmuş lahiyə risklərinin analizinin müəssir metod və yanaşmalar içində mexanizmi seçilməlidir ki, onlar aparılmış tədqiqatın məqsəd və imkanına daha yaxın olsunlar

Lahiyyənin uçotu mexanizminin əsas əlaməti keyfiyyətli nəticələrinin dəyər ölçülməsi və kəmiyyətinin hesablanmış göstəricilərinin təşkilidir.

- Lahiyənin reallaşdırılması məqsədində qeyri-müəyənlilik və riskin şəraitində lahiyyənin idarə edilməsi problemi ilə toqquşur ki, bu da konkret lahiyə riskinə idarəetmə qərarlarının zəruriliyinə gətirib çıxardır. Burada vacib rol həm işdə inkişaf etdirilmiş idarəetmə metodlarının özləri, həm də arası-kəsilməz monitoring və nəzarət oynayır.

- İnvestisiya strategiyasını formalaşdırarkən işlənilən hazırlanmış iqtisadi-riyazi metodlar və modelər sistemi

lahiyə hesablarını aparır və qeyri-müəyənlilik şəraitində qərarların qəbul edilməsində vacib

rolunda çıxış edir.

-Bu real lahiyyənin biznes-planının tədqiqi bütün aparılmış ekspertizada yekunlaşdırıcı məqam, onun məntiqi və yekunlaşmış nizami olmalıdır.

- Sənaye sahəsinə investisiya layihələrinin cəlb edilməsi istiqamətində daha çox aztullantılı və tullantısız sənaye texnologiyalarının tətbiqinə,

- Yüksək texnoloji, elm tutumlu məhsulların istehsalına,

- Xidmət sahələrinin, o cümlədən turizm, rabitə sahələrinin müasirləşdirilməsinə, həmin sahələr üzrə ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə,

- Peşə təhsilinin təşkilinə,

- İstifadəsi başa çatmış avadanlıqlarla fəaliyyətini davam etdirən sənaye istehsal sahələrinə,

- Köhnə inzibati sistemdən qalma istehsal və xidmət sahələrinə,

- Kənd təsərrüfatı sənayesinin, xammalı kənd təsərrüfatı məhsulları olan istehsal sahələrinin genişləndirilməsinə,

- Aqrar sahənin xüsusilə toxumçuluğun, kənd təssərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin artırılması üçün lazım olan dərman və gübrə istehsalının həyata keçirilməsinə,

- Məsləhət xidmətlərinin verilməsi,

- Logistika işinin təşkilinə,

Bir sözlə, innovasiya yönümlü, rəqabət qabiliyyətli və davamlı iqtisadiyyatın qurulmasına investisiya layihələrinin cəlb edilməsi müsbət nəticələr verəcəyi şübhəsizdir. Qeyd edilən sahələrə investisiya layihələrinin cəlb edilməsi üçün isə, ilk növbədə ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması vacib amillərdəndir. Belə ki, ölkənin vergi, ədliyyə, məhkəmə, gömrük və s. orqanlarda islahatlar aparılmamalı və bu istiqamətdə zəruri işlər görülməlidir. Ölkədə milliləşdirmə prosesi kimi məsələlərin mövcud olması investisiya layihələrinin cəlbinə maneçilik yara dan amillərdəndir.

Beləliklə, ölkədə investisiya layihələrinin axınına mane olan mənfi halların aradan qaldırılması ilə, yuxarıda sadalanan sahələrə cəlb edilməsi modeldən alınan nəticənin daha da yaxşılaşmasına səbəb olacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının İnvestisiyalar haqqında qanunu, Bakı şəhəri 13 yanvar 1995 ci il.
2. Azərbaycan Respublikası regeonlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
3. ATƏT, Faydalı biznes və investisiya mühitinə dair vəsait. Vyana: Red hot 'n' cool nəşriyyatı, 2006, s. 118.
4. Aras O.N., Süleymanov E., Zeynalov A. Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektoru üzrə idxal-ixracın mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi. // Journal of Qafqaz, Bakı, 2010, sayı 29, s. 50-60.
5. Aras O.N., Süleymanov E. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Şərq-Qərb mətbəəsi, 2010,
6. Aras O.N. Azərbaycan iqtisadiyyatında sənaye strategiyasının nəzəri infrastrukturunu / Azərbaycan iqtisadiyyatında strateji problemlər adlı konfrans materialları, Bakı, 2002, s 209-212
7. Aslanzadə İ. İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması. Bakı: Çəşoğlu nəşriyyatı, 2000, s. 303.
8. Ayhan E., Kərimov V. İnvestisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 172.
9. Əbülfəsənov T. T., Azərbaycanda kən təsərrüfatına xarici investisiyaların cəlb olunması üçün potensial sahələr, // AzJESS, 2014, sayı 1,
10. Hacıyev F. Müasir şəraitdə sənaye sahələrində investisiya axınının səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi, // Vergi Jurnalı, sayı 21, Bakı, 2014, s. 137-148.
11. İlkin Sabiroğlu "Azərbaycanda İnvestisiya İqlimi Mövcuddurmu?", Azərbaycan Bülleteni, Azərbaycan Milli Demokratiya Fondu,
12. İzahlı terminlər lüğəti, 1-ci cild, Bakı 2005, "Nurlan" nəşriyyatı
13. İsayev S.Z. İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2011, s. 217.

14. KərimovE, Osmanov B., İqtisadi Nəzəriyyə, , AKU-nin dərsliyi, Vətən Nəşriyyatı,Bakı, 2010, s. 360-364
15. MəmmədovƏ.C., Seyfullayev İ.Z. Vergi və investisiya, regionların inkişafı ictimai birliyinin xüsusi layihəsi, Çəşoğlu nəşriyyatı, Bakı, 2013, s. 376.
16. Mirbağır Yaqubzadə “Qeyri-neft sektoru Azərbaycanın gələcək inkişafının prioritet istiqamətidir” www.xalqkezeti.az
17. Namazova C.Birbaşa investisiyalar nəzəriyyəsində texnologiyaların ötürülməsi problemləri, //Vergi jurnalı № 1, Bakı, 2010, s. 37.
18. Orucova M.Ş.Xarici investisiyaların Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin təhlili və modelləşdirilməsi: İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi, Bakı, 2012, s. 120.
19. Sabiroğlu N. Qloballaşma və xarici investisiyalar. Bakı: CBS polygraphic productionmətbəəsi, 2006, s.288.
20. Zeynalov F. İnvestisiyalar və Azərbaycanda onların mövcud vəziyyəti, Elm Nəşriyyatı, Bakı, 2001, s. 189.
21. Akbulut M. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları: büyüme ve istihdam ilişkisi // Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi Karaman 2009 s. 29-48.
22. Ayaydın H. DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi, Türkiye örneği // Dumlupınar Üniversitesi sosyal bilimler dergisi, sayı 26, 2010, s 1-13
23. Aykut E. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi // Osmanqazi üniversitesi İİBF dergisi, Eskişehir, 2011, sayı 6, s.71-96.
24. Benk S. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve vergisel teşvikler //İş, güç endestüri ilişkileri ve insan kaynakları dergisi, İstanbul, 2003, cild 6, sayı 1, s. 24-39.
25. Cahit A. Doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki və Türkiyedeki gelişimi // sosyal bilimler inistutüsü dergisi, sayı 23, 2012, s. 69-82

26. Çeken H. Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi. İstanbul: Değişim Yayınları, 2003, 1-ci nəşr, s. 354.
27. Demirel O. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik böyümeye etkileri ve Türkiye uygulaması / yüksek lisans tezi, İsparta, 2006, s. 15-20.
28. Duran M. Teşvik politikaları ve doğrudan yabancı yatırımları / T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve inceleme dizisi 33, Ankara, 2003,
29. Ecer E. G. Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları ve Avrupa Birliği uygulamaları: Avrupa Birliği uzmanlık tezi, Ankara, 2008, s. 168.
30. Emir M., Uysal M., Doğru B. Ülkenin risklilik durumu ile ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: Türkiye örneği // Atatürk Üniversitesi İİBD, İstanbul, 2013, sayı 2, cilt 27, s 79-92
31. Ergün Ö. Azərbaycan tarımı / www.tusiab.az/makale/
32. Hüseyin R. Azerbaycanda petrole dayalı ekonomidən çox sektörlü ekonomiye keçişin gerekliliyi ve tarım // Bilgi dergisi, İstanbul, 2011, sayı 59, s. 12-25
33. Karagöz K. Bir sosial politika aracı olaraq Doğrudan yabancı yatırımların istihata etkisi. s 100-115
34. Kazgan G. Tazminatın 21. Yüzyıla Türkiye ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, 2-ci nəşr, s. 384.
35. Kurtaran A. Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri. Trabzon: KTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2007, s. 367-382.
36. Levent Ç. Doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin makro ekonomik etkileri // Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F dergisi, İstanbul, 2009, 26-cı cild, sayı 1, s. 1-32.
37. Önder İ. MAİ sermayenin anayasasıdır / MAİ ve Küreselleşme karşıtı çalışma grubu
38. Parasız İ. Makro Ekonomi. Bursa: Ezgi kitap evi yayınları, 1998, 7-ci nəşr, s. 458.
39. Saray O. Doğrudan yabancı yatırımlar istihdam ilişkisi: Türkiye örneği // maliye dergisi, İstanbul, 2011, sayı 161, s. 381-403

40. Sayan İ.Ö., Kışlalı M. Yolsuzluk üzerine ekonometrik bir çalışma // Amme İdaresidergisi, 2004, cild 37, sayı 2, s. 2-25.
41. Seyidoğlu H. Uluslararası iktisat:Teori, politika ve uygulama. İstanbul:Kurtiş matbaası, 1999, s.670.
42. Tiryakioglu B. Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslar arası Düzenlemeler, Ekonomik İstikrar, Büyüme veYabancı Sermaye. Ankara: TCMB Yayınları, 2001, s. 127.
43. Tümertekin E., Özgüç N. Ekonomik Coğrafya, küreselleşme ve kalkınma. İstanbul: Çatay Kitabevi, 1997, s. 339.
44. Uras T. G. Türkiyede yabancı sermaye yatırımları. İstanbul: İstanbul Formül Matbaası, 1979, s. 229.
45. Uluslararası doğrudan yatırımlar ve Türkiye, durum tesbiti ve strateji plan / İstanbul senaye odası, İstanbul: İSO yayınları, 2002, s. 24
46. Alfaro L., Charlton A. Growth and the Quality of Foreign Direct Invesment Equal. Nyuyork: Working Paper, Harward University press, 2007, s. 27-54
47. Asiedu E., EsfahaniH.S. The Determinants of Foreign Direct Investment Employment Restrictions, 2003, SSRN: <http://ssrn.com/abstract=835345>..
48. Brady D. Wallace M. Spatialization, Foreign Direct Investment and Labor Outcomes in the American States, 1978–1996 // The University of North Carolina Press, 2000, 79(1), n. 67–99.
49. Davidson C., Matusz S.J., Kreinin E.M.Analysis of Performance Standards for Direct Foreign Investments // The Canadian Journal of Economics 18(4), n. 876-90.
50. Feldestein M. Taxes, Leverage and the National Return on Outbound Foreign Direct Investment // NBER Discussion Paper, 4689, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass. n. 4-25.
51. Goldberg L. Financial-Sector FDI and Host Countries: New and Old Lessons // NBER Discussion Paper, 10441, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 1994, n. 3-28.

52. Hsiao C, Shen Y. Foreign Direct Investment and Economic Growth: The Importance of Institutions and Urbanizations // The University of Chicago press, Chicago, 2003, n. 13-79.
53. Lall S. Employment and foreign investment: Policy options for developing countries // International Labour Review, voll. 134(4-5), n. 521-540.
54. Mira W. The Emergence of Multinational Enterprise. Cambridge: Harvard University Press, 1970 s. 251.
55. Tuman J.D., Emmert C.F. Explaining Japanese foreign direct investment in Latin America 1979-1992 // social science quarterly, 1999, vol. 80, n. 3-25.
56. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/viewFile/1020000446/1020000440>
04.12.2015
57. http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_finw_ekono_125.doc 04.12.2015
58. http://cesd.az/new/azerbaycanda_xarici_investisiyalar.pdf 10.12.2015
59. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi internet sahifəsi www.cbar.az AMB-nin nəşrləri 17.02.2016
60. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi www.economy.gov.az Nazirliyin nəşirləri 19.02.2016
61. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin Rəsmi internet sahifəsi www.stat.gov.az ARDSK- nin nəşirləri 17.02.2016

РЕЗЮМЕ

Во введении магистратуры была определена актуальность предмета «Критерии оценки инвестиционного проекта», был определен предмет исследования, был определен предмет исследования, цели и задачи исследования, была определена база данных исследований и, наконец, была показана практическая значимость исследования.

В первой главе исследования проанализированы научные и теоретические основы оценки инвестиционных критериев, в то же время была определена научная и теоретическая сущность критериев оценки инвестиционных проектов, а критерии оценки инвестиционных проектов проанализированы на научной основе. Определены основы методов определения критериев оценки инвестиционного проекта.

Во второй главе описывается текущий уровень критериев оценки инвестиционных проектов. Проанализированы текущее состояние и направления совершенствования оценки инвестиционных проектов и критерии оценки инвестиционных проектов в современную эпоху.

В третьей главе рассматриваются перспективные тенденции в изучении критериев оценки инвестиционных проектов, а также анализируются перспективные направления критериев оценки инвестиционных проектов. Изучена возможность применения инвестиционных проектов к современным и перспективным направлениям. Изучено влияние критериев оценки инвестиционного проекта на экономическое развитие.

Выводы и предложения, в соответствии с литературой по данному вопросу.

S U M M A R Y

In the introduction of the magistracy, the relevance of the subject matter of the "Investment Project Evaluation Criteria" was determined, the subject of the research was determined, the subject of the research was determined, the purpose and objectives of the research were clarified, the research data base was determined, and finally the practical significance of the research was shown.

In the first chapter of the study, the scientific and theoretical bases of investment criteria evaluation criteria were analyzed. At the same time, the scientific and theoretical essence of criteria for evaluating investment projects has been determined and the criteria for evaluating investment projects have been analyzed on a scientific basis. Fundamentals of the methods for determining investment project evaluation criteria have been identified.

The second chapter outlines the current level of investment project evaluation criteria, and sets out criteria for assessing investment project evaluation criteria. An analysis of the current status and improvement directions of investment projects evaluation and the criteria for evaluating investment projects in modern times were analyzed.

The third chapter explores perspective trends in the study of criteria for investment project evaluation, and has analyzed the prospective directions of investment project evaluation criteria. The possibility of applying investment projects to modern and perspective directions has been studied. Impact of investment project evaluation criteria on economic development was investigated.

The results and suggestions are given, the literature list is relevant to the subject.